

זמן חרותנו

ביאור הגדה - הלל - הלל הגדול - נשמת כל חי
ענייני יציאת מצרים
ליקוט דינים ומנהגים

חלק שני

ליקוט מתוך שיחות

נכתב ע"י אחד השומעים

ניתן להשיג

את הספר דברי חיוק והדרכה
ואת החוברות בכתובות דלהלן

זכרון יעקב: רח' הזית 2 משפ' גריינימן

בני ברק: רח' חידושי הרי"מ 3 קומה ב'
ירושלים: בסל' 0533-14-7720

לכתובות נוספות: ניתן לשמור בתא קולי 05832-19-695

052-718-3997

תוכן ענינים

א ביאור על סדר ההגדה

הלל **יח**

הקדמה • דין קריאת ההלל כקריאת שמע • ביאור הפסוקים • דקדוקי תיבות • הלל הגדול • נשמת כל חי

ענייני יציאת מצרים – ליקוטים מתוך שיחות **לט**

הנס שבקרבת פסח • **ספור יציאת מצרים** • החילוק בין מצות זכירה למצות סיפור • הסיבה שנעשתה היציאה בגילוי שכינה • דברי הרמב"ן בעיקר ענין זכרון יציאת מצרים • "ואני אקשה את ליב" - לא כפווה נגד רצונו • החילוק בין יהודי לגוי בהסתכלות על יסורים • **האמת בהרבה עניינים הפוך ממה שנראה** • "ויהי שם לגוי" - מלמד שהיו ישראל מצויינים שם" • ומרדכי לא יכרע • וכיראתך עברתך • 'וימררו' - כדי שיגאלו • צער גידול בנים • המקבל על עצמו עול תורה • יוסף ושר המשקים • סיכום הדברים • הישועה ממתנה למעשה אחד

ליקוטי הנהגות **נג**

ערב פסח • ליל בדיקת חמץ • בדיקה במקומות השונים • במכירת חמץ • סדר הבית • בבוקר • אחר חצות • תפילת ערבית • הדלקת נרות • צורת עריכת הסדר • **ליל הסדר** • ההכנות לסדר • ארבע כוסות באופן כללי • קדש • כרפס • יחץ • מתי מכסין המצות • מגיד • הלל שבסוף המגיד • מצה • מרור • כורך • שלחן עורך • צפון - אפיקומן • ברך • הלל • אחר הסדר

ביאור על סדר ההגדה

עבדים היינו לפרעה במצרים, ...ואלו לא הוציא הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים, הרי אנו ובנינו ובני בנינו משעבדים היינו לפרעה במצרים - בפשוטו היינו שבדרך הטבע לא היה אפשר לצאת ממצרים כלל, שמצרים היו בכח השלטון הגדול ולפי מערכת המזלות הם היו בהצלחה גדולה, וגם לפי מעשיהם של ישראל לא היו ראויים להיגאל כמו שכתב הרמב"ן בפרשת בא שלפי מעשיהם היה ראוי שישארו שם לעולם, ומודגש כאן ענין נוסף שבכל הנסים שרצו הגויים ללכותינו, הרי הנס היה לאבותינו, שאם לא הנס לא היינו באים לעולם כלל, אבל חירות הפסח הוא חירות שלנו, כי היינו באים לעולם אלא שהיינו משועבדים, ולכן עלינו להרגיש את חסד החירות כמו אבותינו.

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מספין בבני ברק, והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של שחרית - משמע שזה היה מאורע מיוחד, והיינו שסתם בני אדם חוטפתן שינה, והם היו שמחים במצוה וקשורים באהבתו והודאת הנס, ולא הרגישו שעבר הלילה, ומביא ראייה מזה גם למה שאמרו ואפילו קלנו חכמים קלנו נבונים קלנו זקנים קלנו יודעים את התורה, מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים.

אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה כו' - משמע שהוא כבר זקן כל כך ולא הצליח ברוב שנותיו להוכיח שיש מצוה להזכיר יציאת מצרים גם בלילה, שאם הוא צעיר עוד יזכה לזה במשך החיים, ובגמרא אמרו שכשהיה בן שמונה עשרה נהפכו לו שמונה עשרה שורות של שערות בזקנו ונעשו לבנות, והיינו דתנן הרי אני כבן שבעים שנה ולא בן שבעים שנה, ואם כן שהיה צעיר כל כך למה הזכיר הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי כו', כן הקשה הרב זללה"ה ועיין מה שכתב בחו"ב על פי הירושלמי ליישב הדברים.

ח"ל החו"ב "לפי מה שפירש רש"י שבו ביום שנתמנה [ראב"ע לראש] דרשה בן זומא, צ"ע אם כן מאי רבותא, ואטו שייך לומר הרי אני כבן י"ח ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות, ובירושלמי משמע שהיה קרוב לזקנה וכמ"ש בפירוש החרדים שם, ובזה ניחא שהזכיר שכבר הלבין הרבה בצירוף הנס ואפילו הכי לא זכה שתאמר יציאת מצרים בלילות, ומה שהזכירו בגמרא לקמן כ"ח א' הך משנה, היינו להוכיח שהיה שם מעשה הנס דאתהפכו לו דרי חוורתא, מדקאמר כבן, וזה ניחא שפיר אף להירושלמי שאמר כן בזקנותו".

וְלֹא זָכִיתִי שֶׁתֵּאֲמַר יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּלֵילֹת - יש לעיין אם לא היה לו מקור שתאמר, למה רצה לחדש שתאמר, ואפשר דודאי היו מזכירים יציאת מצרים בלילה בברכת אמת ואמונה, אלא שלא סברו שהיא מדאורייתא, אלא תקנה דרבנן ככל ברכות קריאת שמע, והוא קיבל מרביתיו שחיובה בלילה כביום, ומשמע דלרבנן שאין מזכירין יציאת מצרים בלילות, ויש מצוה להזכיר רק פעם אחת בכל יום, המצוה היא ביום דוקא ולא בלילה, ולא כמו זכירת שבת שיוצאין במצות זכור לקדשו בפעם אחת ביום השבת ואפילו בלילה, דאם כן הוה להו למימר מזכירין יציאת מצרים בין ביום ובין בלילה, וכן משמע שאלו נכתב בימי חייך היינו אומרים שרק בימים, ואפשר הטעם מפני שיציאת מצרים היתה ביום, ואף על פי שפרעה שחרר אותם בלילה¹.

עַד שֶׁדִּרְשָׁה בֶּן זֹמָא, שְׁנֵאֲמַר לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ, יְמֵי חַיֶּיךָ הַיָּמִים, כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ הַלֵּילֹת, וְחֻכָּמִים אוֹמְרִים יְמֵי חַיֶּיךָ הָעוֹלָם הַזֶּה, כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ לְהֵבִיא לְיָמוֹת הַמְּשִׁיחַ - לשון כל ימי, יכול להתפרש כל הימים כולם, דהיינו להוסיף עוד ימים שהם ימות המשיח, ויכול להתפרש כל היום כולו, דהיינו שבאותו יום יש להוסיף הזכרה בכולו, והיינו להביא הלילות שיזכרוהו בלילה וביום, ושמעתי בשם הגר"ש כהנמן ז"ל שפירש דבזה נחלקו בן זומא וחכמים².

¹ א"ה, עיין ברכות ד' ב' גאולה מאורתא כו'.

² ומצאנו עוד לשון "כל ימי" בקללת הנחש בפרשת בראשית ועפר תאכל כל ימי חייך, והנה אמרו במדרש בראשית רבה פ"כ ס"ה אמר רבי לוי לעתיד לבא הכל מתרפאין חוץ מנחש, וגבעונים, והביאו על זה פסוק בישעיהו מה שיהיה לעתיד לבא "זאב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן ונחש עפר

"להביא" לימות המשיח - אמרו בגמרא ששאל בן זומא את חכמים הרי לעתיד לבא יהיו הניסים גדולים כל כך שכבר לא יזכירו הניסים של יציאת מצרים שיהיו קטנים לעומתם, כדכתיב "לכן הנה ימים באים וגם ד' ולא יאמרו עוד חי ד' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים, כי אם חי ד' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם וישבו על אדמתם", והשיבו לו חכמים שתהא הגאולה החדשה עיקר ויציאת מצרים טפלה לה, ואמר הגרע"א ז"ל שזה מרומז במה שאמרו "להביא" לימות המשיח, שלכאורה לפי מה שאמר בן זומא כל ימי חיך הלילות היו צריכים רבנן לומר כל ימי חיך ימות המשיח, ולשון להביא מרמז שתהא טפילה ויביאה עם הזכירה של הניסים דגאולה השלימה.³

כנגד ארבעה בנים דברה תורה, אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם, ואחד שאינו יודע לשאול - לומר שצריך ללמד כל אחד לפי רוחו ותבונתו, לכן חזרה התורה המצוה בכמה אופנים, ועיין ריטב"א שכתב שנראה לו שכהיום אין אנו מקיימים ענין זה לפי שרק קוראים בלשון הקודש ולא מבארים.

ואחד רשע - משמע שגם לבן הרשע צריך להשיב, וצ"ב שהרי בדרך כלל כתוב אל תען כסיל כאולתו, והדבר תלוי לפי הענין, ואולי המטרה להרחיק אחרים ממנו.

חכם מה הוא אומר, מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם, ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן - מובא בשם

לחמו לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי אמר ד", ואמר הגר"א שזה מבואר בפרשת בראשית בפסוק הנ"ל, שכאן כולם מודים שלשון כל ימי בא לרבות אף ימות המשיח, שהרי אי אפשר לפרש דכל ימי בא לרבות הלילות, שודאי נתקל על הלילות כימים.

³ וז"ל החו"ב על הגמרא בברכות "תניא אמר להם בן זומא לחכמים וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח כו', נראה דלא יתכן לבטל מצוה שבתורה, אלא דבן זומא דרש כל ימי חיך למעוטי לימות המשיח, דעל ימים ולילות אין צורך להזכיר חיך, ומסמיק לה מקרא דהנה ימים באים, וכן לחכמים דמרבין לימות המשיח, זה גופא מלמדנו שתהא יציאת מצרים טפלה, דאם לא כן אין צריך לרבויה, דפשיטא שאין המצוות בטלות לימות המשיח, ולולא זאת לא היינו רשאים לעשותה טפלה שגם זה שינוי בצורת המצוה".

הגר"א שלכאורה קשה שהרי אצל הבן הרשע מדויקים לשון "אתכם" ולא אותי, ומכאן שהוציא את עצמו מן הכלל, והרי גם החכם אומר 'אתכם', ולמה לא דיין שיתפרש אתכם ולא אותי, ותירץ שהחכם אמר 'אלקינ' הרי הכניס עצמו בכלל שמקבל עליו עול מלכות שמים.

ואמר הגר"א רמז לכך מהפסוק בקהלת "וְרָאִיתִי אֲנִי שֵׁשׁ יִתְרוֹן לַחֲכָמָה מִן הַסְּכָלוֹת פִּיתְרוֹן הָאוֹר מִן הַחֹשֶׁךְ" - שההבדל בין החכם לכסיל הוא כמו הבדל האור מן החושך, שבבריאת העולם באור כתוב אלקים ובחושך לא כתוב, וְיִקְרָא אֱלֹקִים לָאוֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לַלַּיְלָה, וזהו החילוק בין החכם לרשע.

אבל באמת יש הבדל גדול בין לשון החכם לרשע, שכל הלשון של מה העדות והחוקים והמשפטים מוכיחה על מי שרוצה ללמוד, דאם לא כן למה פירט כל אלו, ולכן אמרו אף אתה אמור לו כהלכות הפסח, כיון שרצונו ללמוד העדות והחוקים והמשפטים, ולא רק שאלה של מהו ענין הלילה הזה, וגם לשון כי ישאלך משמע כן שכונתו לדעת וללמוד.

מה שהזכירו במיוחד הלכה דאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, אפשר שמצאו מקום להזכיר כאן הלכה המשתכחת, או שהשאלה נשאלת בזמן אכילת פסח מצה ומרור, ולכן צריך ללמדו הלכות שבאות לאחר האכילה.

בתם כתיב וְאָמַרְתָּ אֵלָיו שזוהי תשובה לדבריו ששאל מה זאת, אבל וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא מתפרש שהאב מגיד מעצמו בלי שאלה מבנו, וזה למדו לְשִׁאֲנוּ יוֹדֵעַ לְשִׁאוֹל שתגיד לו הענין אף על פי שלא יודע לשאול, אלא שדיין מדכתיב 'וְהִגַּדְתָּ' לשון קשה⁴ למדנו שמדובר ברשע שאינו שואל, אלא אומר מה העבודה הזאת לכם, ותשיבהו דברים קשים, ולשון לִי בְּצִאתִי צריך ביאור שאין דרך להזכיר יציאת מצרים בלשון יחיד, ודקדקו מזה לי ולא לו, ומזה הבינו שלשון זו מדברת בבן הרשע.

⁴ כדאמרינן על הפסוק כֹּה תֹאמַר לְבִיתְךָ יַעֲקֹב אמירה רכה וְתֵגֵד לְבִנְךָ יִשְׂרָאֵל דברים קשים כגידין.

וְשִׁאינו יודע לשאול את פתח לו - למדנו שצריך להשתדל ולספר אפילו לבן שאינו יודע לשאול "מה זאת", [ויש להסתפק אם הכונה לתינוק קטן רגיל או לאחד שאין שכלו מפותח], וכפי שביארנו זה נדרש מוהגדת לבנך שתתחיל לספר לו בלי שישאל.

יכול מראש חדש - שהרי כתוב ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה וגו' והגדת לבנך וגו', ולכאורה מלשון זו משמע שכל החודש הזה יש את הענין של והגדת לבנך, **תלמוד לומר ביום ההוא** - יום מסוים שעושים בו את הקרבן פסח, **אי ביום ההוא יכול מבעוד יום** - בזמן הקרבת הפסח, **תלמוד לומר בעבור זה, בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מנחים לפניך** - שמראה לו בידי את "זה" דהיינו פסח מצה ומרור שמונחים לפניו.

לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מנחים לפניך - היינו שרצתה התורה שיהא סיפור יציאת מצרים בהמחשה מציאותית ועל ידי שרואים לפנינו מצה ומרור שמזכירים את השיעבוד והגאולה, ובכך הדברים נקבעים היטב בלב.

מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו - בגמ' אמרינן שמתחיל בגנות ומסיים בשבח, פירושו מתחיל מתחילה עובדי ע"ז כו', ויש להתבונן מהו הענין להזכיר גנות זו, ונראה לפרש שמתחילים מההתחלה לומר שכל עיקר המציאות הזו שאנחנו מכירים את האמת בעולם הכל הוא חסד ד' עלינו, וזהו מתחיל בגנות כלומר לספר שאנחנו קיבלו הכל מאפס מכלום, ויש מ"ד בגמ' שהכונה שמתחיל עבדים היינו משמע שצריך לספר גם את המצב הגרוע שהיינו בו, ואחר כך לספר את שבח הגאולה, וכתוב בפ"ר שאנחנו נוהגים כשני הפירושים.

ואקח את אביכם - יש להתבונן למה נחשב ואקח, והרי אברהם הוא שהכיר את בוראו, וי"ל דאמנם הכירו מעצמו, אבל עצם ההבדלה מבית אביו מעבר הנהר למקום אחר, היא היתה עיקר קביעת הדבר, ועיין ריטב"א⁵.

⁵ וז"ל "ל...וכשם שנבדל הוא מכל האומות לקרוא בשם ה' אחד כך הבדילו ה' ולקחו הוא וזרעו להיות לו לגוי אחד בארץ, מדה כנגד מדה, וזהו שנאמר ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר, כפשוטו, וגם מורה בדרך האמת שלקחו מאותם ששוכנים בעבר הנהר היוצא מעדן, שפירשו מן העיקר".

וְאַתָּה לַעֲשֹׂה אֶת הַר שְׁעִיר לְרִשְׁת אוֹתוֹ, וְיַעֲקֹב וּבְנָיו יָרְדוּ מִצְרָיִם - הכתוב מתפרש כך: ואתן לעשו את הר שעיר לרשת אותו, ונשארה ארץ כנען ליעקב ובניו, ולכן הם אלו שירדו למצרים, וכן פירשו חז"ל במדרש וישלח פ"ב על הכתוב גבי עשו "וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו", שויתר על ארץ ישראל כדי שלא יצטרך לפרוע השיעבוד של גר יהיה זרעך וגו' ודור רביעי ישובו הנה.

בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל, בְּרוּךְ הוּא, שֶׁהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חָשַׁב אֶת הַקֶּץ כו' - דהיינו שהקדים יציאתם וחישב את הארבע מאות שנה משעה שנולד יצחק, ואיתא במדרש שכל זמן שאחד מהשבטים היה קיים לא היה שיעבוד, כדכתיב וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא, ובני ישראל היו במצרים מאתים ועשר שנים ויוסף שמת ראשון חי שבעים שנה לאחר ירידתם למצרים, ולוי חי יותר מתשעים שנה אחרי ירידתם למצרים, ואכן מבואר במדרש שכל השיעבוד היה פ"ו שנים.⁶

⁶ איתא בגמרא ברכות ט' א' דבר נא באזני העם וגו' אמרי דבי רבי ינאי אין נא אלא לשון בקשה א"ל הקדוש ברוך הוא למשה בבקשה ממך לך ואמור להם לישראל בבקשה מכם שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק [אברהם, רש"י] ועבדום ועינו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם, אמרו לו ולואי שנצא בעצמינו, משל לאדם שהיה חבוש בבית האסורים והיו אומרים לו בני אדם מוציאים אותך למחר מבית האסורים ונותנין לך ממון הרבה ואומר להם בבקשה מכם הוציאוני היום ואיני מבקש כלום.

והגר"א תמה כאן תמיהות רבות, למה אמר שלא יאמר אותו צדיק, ולא מפני שבאמת הקדוש ברוך הוא צריך לקיים הבטחתו, ומהו המשל שמוציאין אותו למחר, הרי הנדון לצאת באותו יום עם רכוש או בלי רכוש, ובזה ודאי רוצה ברכוש, ולכן פירש ע"פ המדרש שהביזה הגדולה היתה בים, ושלא יאמר אותו צדיק קודם שיראה ביזה הים עד יום השביעי היכן הוא הרכוש הגדול.

והרב זללה"ה פירש שחייב הרכוש גדול היה רק לאחר ארבע מאות שנה, ולכן כששאלו את בני ישראל אם רוצים לצאת היום בלא רכוש גדול או להמתין לאחר ארבע מאות שנה ולקבל רכוש גדול, ודאי מוותרים על הרכוש ורוצים לצאת היום, אבל כדי שלא יאמר אותו צדיק שסוף סוף עבודה ועינוי היה להם, ולא רכוש גדול, לכן דבר נא וגו'.

ועל זה שפיר מתאים המשל שהיה אפשר להשאיר אותם במצרים להשלים את שנות השיעבוד ואז יצאו ברכוש גדול, אבל בודאי שלא היו רוצים להשאיר במצריים עוד כמה מאות שנים כדי שצאצאיהם יצאו ברכוש גדול, והעדיפו לצאת כבר היום בלא שום רכוש.

בני ישראל ויתרו מיד על הרכוש, כדי לצאת לפני הזמן, אבל הקדוש ברוך הוא ביקשם דאפ"ה יצאו גם עם רכוש שלא יאמר אותו צדיק...

ויש להוסיף שהרי הקדוש ברוך הוא רצה שיקבלו הרכוש גדול בצורת שאלה ממצרים כדי שיתחזקו לרדוף אחריהם, ויפלו בים במדה שמדדו להם כדכתיב עתה ידעתי כי גדול ד' מכל האלהים כי בדבר

ויש להתבונן בכך שנמצא שמיד עם תחילת השיעבוד נולד משה רבינו ע"ה שהרי היה בן שמונים שנה בדברו אל פרעה, ללמדך שהישועה מזומנת מיד, והכל תלוי במעשים ובתפלה, כדכתיב צעקת בני ישראל באה אלי.

ונאמר **בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחוֹ לְיִשְׂרָאֵל** כי באמת לא היו ראויים, מלבד שלא הגיע הקץ, הרי גם היו עובדי עבודה זרה ועוד, ולשון הרמב"ן ומן הידוע שהיו ישראל במצרים רעים וחטאים מאד כו' ע"ש בפרשת בא, **וְהָיָא שְׁעָמְדָה** - ההבטחה היא שעמדה לאבותינו ולנו בכל הדורות שהקדוש ברוך הוא מצילנו אף על פי שאין אנו ראויים.

בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחוֹ לְיִשְׂרָאֵל, מכתב בענין זה:

"במה ששאל מה היא ההודאה הגדולה על מה שהקדוש ברוך הוא **שׁוֹמֵר הַבְּטָחוֹ לְיִשְׂרָאֵל**, הרי כך ראוי מן הדין לקיים הבטחתו, וכיון שנגמר זמן הגזירה ראוי שיצאם לחירות.

ויש בזה כמה טעמים: א. כמו שאומרים בהגדה **שֶׁהַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חָשַׁב אֶת הַקֶּץ**, והקדים הגאולה, ואלמלא זה הרי הדור שיצא ממצרים לא היה יוצא משם, והרי הם חייבין להודות על מתנת הגאולה, ב. שכתב הרמב"ן פרשת בא ומן הידוע שהיו ישראל במצרים רעים וחטאים מאד, וביטלו גם המילה, דכתיב "וַיִּמְרוּ בִי וְלֹא אָבוּ לְשִׁמְעַי אֵלַי אִישׁ אֶת שְׁקוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ וְאֵת גְּלוּלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזְבוּ וְאָמַר לְשִׁפְךָ חֲמָתִי עֲלֵיהֶם לְכָלֹת אֶפִי בָהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם", וביאר הרמב"ן שאם נגזר על האדם בחטאו גלות ועינוי שנה או שנתיים, והוא יוסיף על חטאתו פשע בהם, יוסיפו עליו שָׁבַע על חטאתיו וגלות ויסורין כהנה וכהנה, שאין ענשו הראשון הבטחה לו שלא יענש בעון שיעשה, וכבר האריך מרן החזון איש זלה"ה בקובץ אגרות במצב בני ישראל במצרים.

אשר זדו עליהם, ורק ע"י החשק להציל הממון הנגנב נתחזקו לרדוף כדכתיב אמר אויב ארדוף אשיג אחלק שלל וגו', ולכן היה צורך לשתף את בני ישראל בהשגת הרכוש גדול, ואילו בני ישראל לא היה לבם מיושב לחשוב על בקשת תכשיטים, כי נפשם קצרה מקושי השיעבוד כמו זה שבבית האסורים, ולכן אמר דבר נא שיטרחו וישאלו ככל האפשר כדכתיב וינצלו את מצרים.

והעיקר מה שבאנו להוסיף בזה הוא שכל ענין יציאת מצרים הוא שעל ידי הנסים הגדולים שהיו בטלו כל אמונות הזרות שבעולם, כמו שביאר הרמב"ן שכאשר ירצה האלקים בעדה או ביחיד ויעשה עמהם מופת בשינוי מנהגו של עולם וטבעו יתברר לכל ביטול הדעות האלה כולם, עיי"ש בדברי הרמב"ן שיתברר שיש בורא, ויודע, ומשגיח, וכאשר זכו עם ישראל ביציאת מצרים להיות הסגולה מכל העמים, כדכתיב ולקחתי אתכם לי לעם, אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים, הרי התודה הגדולה היא על זה שבחר בנו מכל העמים, ואף על פי שהכל בריותיו של הקדוש ברוך הוא, לקח אותנו להיות חלק ד', וכל העולם טפל ואנחנו עיקר, הדין את דינינו והנוקם את נקמתנו העושה לנו נסים ונקמה בפרעה, וממילא גם העינוי והשעבוד היו רק אמצעי להגיע לדרגה הזו, ולא עונש, אלא זיכרון בכור הברזל, ומי שמבין את זה הרי ההודאה כפולה ומכופלת, שזכינו לתכלית כל הבריאה, וכל החיים בעולם הזה כרגע חולף וכפרוזדור, ונמצא שהשחרור מהעבדות הוא פרט קטן, שניתן לנו כדי שנתגבר בזה על היצר הרע לקבל עול מלכות שמים, כי הוא הוציאנו מעבדות לחרות, להביא אותנו לעבודתו לטוב לנו כל הימים.

אבל מי שעדיין אינו מאמין ויודע בסוד העולם, מראים לו ביציאת מצרים את החירות, שילמד מזה הכרת הטוב, אחרי שראה בחוש את הנסים והנפלאות, ושהתעלל הקדוש ברוך הוא במצרים להראות לנו אהבתו אלינו, וממילא לא מתאים כל כך לשאול הרי הקדוש ברוך הוא כבר הבטיח כן מתחלה, שהרי מי שיודע ומאמין באמונת הגזירה, אינו מחפש כלום בפרט הקטן של החירות להודות על זה, כי הוא מודה על הקורבה הגדולה שבגאולה, וגם בלי גאולה היה בה להודות בלי סוף, על הזכות והמעלה הגדולה, ואז הגאולה מתפרשת על עליית הדרגה הגדולה להיות חלק ד', וההמחשה של החלק הגשמי עיקרה לאלו שצריכים לראות הטוב בחלק הגשמי, והם אינם מודעים עדיין לנבואה ולהשגחה כלל, ומתייחסים למעשה הגאולה בלבד. (עד כאן מכתב).

וְהִיא שְׁעֵמֶדָה לְאַבֹּתֵינוּ וְלָנוּ - היינו ההבטחה שהבטיח לאבותינו, היא זאת שעמדה להם ולנו.

אֵלָא שְׁבַכְל דּוֹר וָדוֹר עוֹמְדִים עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ - המציאות הזו מוכיחה על נצחיות עם ישראל, שכולם מנסים לכלותם והם האומה היחידה שנשארה בעולם, (כי גם המתייחסים לבני ישמעאל הרבה מהם מעורבים משאר אומות שְׁשֻׁעְבָּדוֹ אותם לאמונת ישמעאל בכח שלטונו ואינם בני ישמעאל כלל), וזהו שאמרו הן הן גבורותיו הן הן נוראותיו כבִּשָּׁה אחת בין שבעים זאבים גדול הרועה שמצילה. - וביאר הרמב"ן בפרשת האזינו ששנאת הגויים את ישראל היא שנאתם להקדוש ברוך הוא כי אם היו ישראל ככל הגויים עובדי אלילים ולא היו עובדים את ד' לא היו נלחמים בהם, ולכן נאמר כי דם עבדיו יקום ונקם ישב לצריו כי הם צריו ולא רק צרי עמו.

אֵלָא שְׁבַכְל דּוֹר וָדוֹר - גם בדור שנראה כאילו יש שלום, ואין נלחמים בנו, גם אז האמת שחושבים איך לכלותינו, ורק הקדוש ברוך הוא מצילנו מידם, או שמפר עצתם, או שמציל מרדיפתם, וזהו בכל דור ודור בלי יוצא מן הכלל.

וַיֵּרֶד מִצְרַיִם אָנוּס עַל פִּי הַדְּבַר - יש לשאול היכן נרמז בלשון זו שהיה אנוס על פי הדיבור, ואפשר שמפרשים האמת ולא מדויק הפסוק, ועיקר הענין שעשה כן רק על פי הדיבור ולא מרצונו כלל מבואר בפסוק של הציווי לירד למצרים "אֵל תֵּירָא מִרְדָּה מִצְרַיִם וגו' אֲנֹכִי אֶרֶד עִמָּךְ מִצְרַיִם וגו'".

וַיֵּגֶר שָׁם מִלֵּמַד שְׁלֹא יֵרֶד יַעֲקֹב אֲבִינוּ לְהִשְׁתַּקֵּעַ בְּמִצְרַיִם אֵלָא לְגוֹר שָׁם - זה מדויק בפסוק שנאמר וירד ויגר ואחר כך במתי מעט, והיה ראוי לומר וירד מצרימה במתי מעט ויגר שם ויהי שם לגוי, ולמה נכנס ויגר שם קודם במתי מעט, שזה מתאר את הירידה, אלא לומר שירד רק לגור, ועוד אפשר שלשון "ויגר שם" כולו מיותר ללימוד זה.

וַיְהִי שָׁם לְגוֹי מִלֵּמַד שְׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מִצְיָנִים שָׁם - דהיינו שהיו ניכרים שהם ישראל על ידי מלבושיהם ולשונם ושמותם וצורתם, ולא נתערבו להתחתן עמהם, והיו יכולים לציין על כל אחד שזהו ישראל, וזה נלמד ממה שכתוב ויהי שם לגוי שהיו עם שלם בתוך עם מצרים, שאם היו נראים כמצרים לא היו נחשבים כעם בתוך עם.

והנה לעיני בשר נראה שזו היתה סיבת השיעבוד, כדכתיב הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו וגו' ואם לא היו ניכרין כל כך לא היו מרגישין שישראל רבים ועצומים מהם, וזה גם גרם להם לישראל הקושי שירגישו גרים בארץ לא להם, אבל חז"ל אמרו בהיפך שבזכות שלא שינו את שמם ולשונם ומלבושם נגאלו ממצרים, וענין ויאמר על עמו הנה עם בני ישראל וגו' זה היה מן השמים כדכתיב בתהילים הפך לבם לשנוא עמו להתנכל בעבדיו, שזה לא היה בדרך הטבע אלא מכיוון מן השמים, ומה שנענשו המצרים זה היה על קושי השיעבוד שהעבידם בפרך, שזה לא נגזר עליהם, וזו היתה מדת אכזריות, וז"ל הרמב"ן בפרשת שמות "וטעם וגם ראיתי את הלחץ לאמר שיקח נקמה מפרעה ומעמו מפני שעשו עמהם יותר מן הנגזר להם בלחץ גדול שלוחצים אותם כאשר פרשתי בסדר לך לך".⁷

גְּדוֹלַת עֲצוּם וָרֵב - עֲצוּם לשון חוזק ומתרגמין תקיף, **וּרֵב** משמע מתרבה והולך ועל זה הביאו **פְּמָה שְׁנָאָמֵר, רְבִבָה כְּצִמְח הַשְּׂדֵה נְתִתִּיה וְתִרְבִּי וְתִגְדְּלִי כו'.**

רְבִבָה כְּצִמְח הַשְּׂדֵה נְתִתִּיה - פשטות המקראות ביחזקאל שהיו יולדות בשדה רבבה כצמח השדה וכל הענין, משמע שהענין הזה היה בכל משך זמן השעבוד, והנה בפרקי דרבי אליעזר פמ"ח איתא שהשעבוד היה לא פחות מפ"ו שנים מיום שנולדה מרים, ולא יותר ממיתת לוי דכתיב וימת יוסף וכל אחיו, ולוי מת בן קל"ז והיה כבן מ"ג בירידתם למצרים, וכן איתא במדרש וכל הדור ההוא שאז מבואר בתורה שהתחיל השיעבוד, היינו פ"ו שנים קודם יציאתם ממצרים, ויש להתבונן מכך שמיד עם תחילת השעבוד נולד הגואל משה רבינו ע"ה שהוא היה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה, שאם ירבו בתפלה יהא הגואל מזומן מיד.

ואיתא במדרש רבה ובפרקי דרבי אליעזר דמשנולד משה רבינו ע"ה פסקה גזירת כל הבן הילוד, וכן כתב הרמב"ן מסברא דנפשיה, ומבואר בפרקי דרבי אליעזר

⁷ ומצינו בעוד מקומות שהנדמה לאדם הוא ההיפך מן האמת, כמו בהמן ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי לבדו כי הגידו לו את עם מרדכי ויבקש המן להשמיד וגו' וידוע שנאלצו בזכות מרדכי כמ"ש במגילה וכמ"ש חז"ל ששאל משה רבינו ע"ה את אליהו ז"ל אם יש שם צדיק אחד לעמוד עמהם, וכן שר המשקים אמר לפרעה ענין יוסף ונדמה שבגלל זה ניצול, וחז"ל אמרו שבגלל שבטח בו נשאר עוד שנתיים, ואף בקריעת ים סוף נאמר דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו וגו' ואמר פרעה לבני ישראל וגו' וחזקתי את לב פרעה וגו'. – ועיין עוד במה שהובא בענין זה בהרחבה בסוף הקונטרס.

שגזירה זו עמדה שלש שנים ושליש מלידת אהרן עד נתנית משה ביאור, ויש לעיין אם כן למה מזכירים כאן את הנס של גידול הילדים בשדה כשרצו להשליכם ביאור, והרי עיקר שעבוד מצרים היה בחומר ובלבנים ולא בהשלכה ליאור וכן קשה גבי יתרו שהתפעל "כי בדבר אשר זדו עליהם", שדנו אותם בטביעת ים סוף מדה כנגד מדה, וקצת קשה שהתייחסו במדה כנגד מדה על מה שהיה כמה שנים בלבד, ואפשר דמכל מקום גזירת השלכת התינוקות ליאור היתה הגזירה היותר חמורה ודנו אותם בחמורה, מיהו כפי שנתבאר פשוטות המקראות ביחזקאל שהיו יולדות בשדה רבבה כצמח השדה עיין שם כל הענין, משמע שזה נמשך בכל משך זמן השעבוד, ואפשר שעיקר הגזירה כבר נתבטלה, אבל המצרים באכזריותם עדיין היו מתעללים בתינוקות להשליכם ביאור, ולכן נתייראו מהם והיו יולדות בשדה.

וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים - שאל הרב זללה"ה שלכאורה היה ראוי לומר וירעו 'לנו', וביאר שמרמז שעשו אותנו רעים זה לזה, שהכריחו את ישראל להרע לאחיהם, שהוצרכו השוטרים ללחוץ ולהכות את אחיהם מפני הנוגשים, או שהוכו השוטרים בגלל אחיהם, ויש מפרשים שהכניסו בלבם שאנחנו רעים ונלחם בהם ונסלק אותם מן הארץ, ולכן ויענונו וגו'.

וַיַּעֲנוּנוּ - כָּמָה שָׁנָאֵמָר, וַיִּשְׂמְנוּ עָלֵינוּ שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנוּתוֹ בְּסִבְלוֹתָם - שהעבידום שלא לתועלת אלא כדי לענותם, וזה גם מכביד הרבה על העובדים שרואים שהם יגיעים לריק.

וַיִּמָּת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֵּאָנְחוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעָקוּ, וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם - בפשוטו כשמת המלך צריכין לשמוח, אלא שקיוו ודאגו במיתתו שמא יבא מלך גרוע יותר, ולכן הזמן הזה מעורר צעקה, כך פירש הרמב"ן על דרך הפשט, וחז"ל אמרו שחלה ונצטרע ושחט תינוקות לרחוץ בדמם, ואמרו בשם הגר"א שמה שלמדו חז"ל שלא מת באמת אלא רק היה חשוב כמת, הוא משום שמלך בזמן שהוא מת לא נקרא מלך, כדכתיב אין שלטון ביום המות, וממה שכתוב וימת מלך, מבואר שהוא עדיין היה מלך וש"מ שהוא עדיין חי.

וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קוֹלָנוּ - שנגאלו בזכות התפלה ולא בזכות המעשים.

וַיֵּרָא אֶת עֲנִיָּנוּ זֶה פְּרִישׁוֹת דָּרָךְ אֶרֶץ, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר, וַיֵּרָא אֱלֹקִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּדַע אֱלֹקִים - שֶׁזֶּה דָּבָר שֶׁאִינוּ נִיכָר לְבְנֵי אָדָם.

וְאֵת עַמָּלָנוּ אֵלֹו הַבָּנִים - אין הבנים נקראים עמל, אלא גידול הבנים להטביעים בנהר זה נקרא עמל.

וַיֹּצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם - לא על יְדֵי מִלְאָה, וְלֹא עַל יְדֵי שְׂרָף, וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיחִים, אֲלָא הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּכַבּוּדוֹ וּבְעֲצָמוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר, וְעִבְרָתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה וְהַכִּיתִי כָל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם - ועברתי והכיתי, בכל מקום ובכל המכות שמוזכר מעשה ד' לא הוזכר ירידתו למצרים, וכך גם כאן היה ראוי לומר והכיתי כל בכור, וכל הענין של ועברתי מיותר, אלא זה בא לומר ירידת ד' בכבודו ובעצמו, וממילא הכל מתפרש בכבודו ובעצמו, והרמב"ן ביאר דכאן שמדבר בנוסח איך לומר לבני ישראל, היה לו לומר ועבר ד' והכה ד', ולכן דרשו ועברתי והכיתי, למעוטי מלאך ושׂרף, אבל משה אמר לבני ישראל ועבר ד' לנגוף את מצרים, וענין ולא 'השליח' יעוין ברמב"ן שם.

וְעִבְרָתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם - מלמד חביבות המקום לישראל, שבעצמו מכה את אויביהם, ולשון רש"י מהמכילתא כמלך שעובר ממקום למקום ובהעברה אחת וברגע אחד כולן לוקין, ואיתא בספרים שעברתי זה בכדי שהקליפות לא יקבלו כלום מהקדושה, שזה רק בהעברה בעלמא, לכך לא נאמר וירדתי לארץ מצרים, י"מ כיון שהחצות משתנה ממקום למקום באותה מדינה, לכן צריך לעבור כדי שיהא בכל מקום בזמן חצות שלו.

בְּיַד חֲזָקָה זֶה הַדָּבָר - הַדָּבָר נִקְרָא יַד חֲזָקָה, כַּעֲנִין שֶׁכָּתוּב כִּי עָתָה שְׁלַחְתִּי אֶת יְדֵי וְאֶף אוֹתָהּ וְאֵת עַמּוֹ בְּדָבָר וַתִּפְחַד מִן הָאֶרֶץ, כִּי בְּכָל הַמִּכּוֹת יֵשׁ דָּבָר גִּשְׁמִי וּשְׂיִיךְ לַהֲנִיחַל, אֲבָל דָּבָר שֶׁהוּא עַל יְדֵי מִלְאָכִי חֲבֵלָה, אֵין בִּיד הָאָדָם שׁוֹם עֵינִין שִׁיכּוֹל לַעֲשׂוֹתוֹ, וּבִכְהָרֶף עֵין יְמוֹתוֹ כּוֹלֵם, [כְּמוֹ שֶׁהָיָה אֲצֵל סִנְחָרִיב].

וּבְזֶרַע נְטוּיָה זֶה הַחֶרֶב - לכאורה לא מצינו שהיתה מכת 'חֶרֶב' במצרים, ויש לפרש דהיינו מה שהביאו הפסוק "וחרבו שלופה וגו'" שזוהי חרבו של מלאך המות כמה שנאמר וחרבו שלופה בידו, אבל במדרש מוזכר שהבכורות נלחמו באבותם על

שאינם משלחים את בני ישראל וגורמים להם מיתה, ואם כן היתה בהם מכת חרב ממש, אבל יותר נראה שהחרב הנלמדת כאן מלשון "זרוע נטויה" היינו מן השמים, וכמו שכתוב וישא דוד את עיניו וירא את מלאך ד' עומד בין הארץ ובין השמים וַחֲרָבוֹ שְׁלוּפָה בְּיָדוֹ נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלַּיִם.

ובאותות זה המטה - המטה נברא בערב שבת בין השמשות עם הכח לעשות בו האותות, כי אין כל חדש תחת השמש ולכן נברא בששת ימי המעשה, וענין עשרה דברים שנבראו בין השמשות לומר שאינם מצרכי הבריאה בהנהגת העולם, אלא דברים מיוחדים לשינוי מנהגו של עולם.

רַבִּי יוֹסִי הַגָּלִילִי אוֹמֵר מִנֵּין אָמַר אוֹמֵר שֶׁלְקוֹ הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם עֶשֶׂר מִכּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ חַמְשֵׁים מִכּוֹת - ביאר הרב זללה"ה שריבוי המכות הוא חלק מההודאה, להראות אהבת ה' לישראל, שהיה יכול לתת בלב פרעה להוציאם סתם כך, אבל היכה אותם שוב ושוב להראות שחשובה בעיניו הנקמה בהם, על מה שציערום.⁸

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, מִנֵּין שֶׁכָּל מָכָה וּמָכָה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם הִיָּתָה שֶׁל אַרְבַּע מִכּוֹת. שֶׁנֶּאֱמַר יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ וגו' - בפסוקים שם מבואר המכות שהוזכרו בתורה ונוסף לזה כתוב יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ עֲבָרָה, זָעַם, וְצָרָה, מְשַׁלַּח מַלְאָכָי רָעִים, וזה מלמד שבכל מכה נשלחו עֲבָרָה, זָעַם, וְצָרָה, מְשַׁלַּח מַלְאָכָי רָעִים, דהיינו כמה עניני מלאכי חבלה שהם מכות שונות באותה מכה, והכל להראות חיבת הקדוש ברוך הוא לישראל ונקם ישיב לצריו בכל מלאכי חבלה.

יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ עֲבָרָה, זָעַם, וְצָרָה, מְשַׁלַּח מַלְאָכָי רָעִים - יש לעיין מנין לנו שכל אחד היה בכל מכה בפני עצמה, וי"ל שזה רק מיני משחיתים ולא מיני מכות, ואם כן מתפרש שכל מלאך נתן חלקו בכל מכה להוסיף בה כאב וצער כפי כוחו.

⁸ וכן איתא באבות דרבי נתן עשרה ניסים נעשו לאבותינו במצרים... להודיע חובתן של ישראל.

ועל הים לקו - באבות פ"ה מ"ד ועשרה על הים, יש לברר מנין לנו שיעור זה, הרי בהגדה דרשו חז"ל שבים היה פי חמש מבמצרים, שהים הוא יד כנגד אצבע שבמצרים, ועיין אבות דרבי נתן.⁹

אֱלֹהֵי הָרֶג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם, וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת מְמוֹנָם. דִּינֹו - ענין נתינת ממונם עיין מה שנתבאר בחו"ב סנהדרין וז"ל: סנהדרין צ"א א' אמר גביהא בן פסיסא לחכמים כו' תנו לנו שכר עבודה כו', בשמות פ' בא ושאלה אשה משכנתה וגו' ושמתם על בניכם וגו', צריך טעם למה נצטוו בדרך זו של שאלה ולא להחזיר, והיה אפשר לקיים ואחר כך יצאו ברכוש גדול על ידי ביזת הים וכיו"ב, ואפשר דהיו צריכים המקבלים לקבל כל אחד לפי מה שמגיע לו, ולכך נאות בדרך הזו, והיינו נמי ושמתם על בניכם ועל בנתיכם, ואם מה שהשיב גביהא בן פסיסא דהיה זה שכר פעולה קושטא הוא ולא דיחוי בעלמא, יתכן עוד דגם המשאילים היה צריך להשאיל כל אחד לפי מה שהעביד ולמי שהעביד.¹⁰

⁹ וז"ל אבות דרבי נתן פרק ל"ו "עשר מכות הביא הקדוש ברוך הוא על המצרים במצרים ועשרה על הים, להודיע כחו של מקום, אלו שלקו במצרים דצ"ך עד"ש באח"ב, ואלו שלקו על הים, רי"ם, שב"ט, תתצ"ו, רי"ם רמה ירה מרכבות, שב"ט שלישיו בים טובעו, תתצ"ו תהרוס קמין תשלח חרוך צללו כעופרת וברוח אפך נערמו מים וכו'.

וז"ל המכילתא בשלח פרשה ד' ואתה הרם את מטך, עשרה נסים נעשו לישראל על הים. נבקע הים ונעשה כמין כיפה שנאמר נקבת במטיו ראש פרזיו יסערו להפיצני (חבקוק ג ד), נחלק לשנים עשר גזרים שנאמר ונטה את ידך על הים ובקעהו, נעשה הים יבשה שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה, נעשה כמין טיט שנאמר דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (שם ג טו), נעשה פירורין פירורין שנאמר אתה פוררת בעזך ים (תהלים עד יג), נעשה סלעים סלעים שנאמר שברת ראשי תנינים על המים, נעשה גזרים שנאמר לגזור ים סוף לגזרים (שם קלו יג) נעשה ערימות שנאמר וברוח אפך נערמו מים, נעשו כמו נד שנאמר נצבו כמו נד נזלים, הוציא להם זיכרי מים מתוקים מתוך מלוחים שנאמר ויוצא נזלים מסלע ויורד כנהרות מים (שם עח טז), הקפיא להם את הים משני חלקים ונעשה כמין בולוס של זכוכית שנאמר קפאו תהומות בלב ים.

¹⁰ נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר וגו' יש לדקדק למה הוצרכו לבא אליו בערמה ולא חייבוהו לשלחם לעולם, וגם למה נטלו הרכוש גדול בערמה ולא הכריחוהו לתת להם רכוש גדול, שהרי בהכרח המכות יעשה הכל כמו שמשחררם בעל כרחו, ואפשר לומר להגדיל אשמתו שאינו משלחם לעבוד את ד', וגם לתת לו בחירה קלה לקיים מאמר ד', וגם נותן לו מקום להרהר שאין הקדוש ברוך הוא יכול להכריחו לשחררם לגמרי, וכ"ז דברים נכונים, אבל גדולה מזו למדנו מדברי יתרו שרק שבמה שהטביעם הקדוש ברוך הוא בים ידע כי גדול ד', והיינו מפני שמצוי בהנהגת העולם שעם שהיה עבד מתגבר על אדונו, אבל כשרואים שהעונש מחושב מדה כנגד מדה מוכח מזה שאינו מקרה, אלא הנהגה מכוונת, ואם כן צריך

אֱלֹהֵינוּ קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם, וְלֹא הִעֲבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בְּחֶרֶב, דִּינוּ - גם בתהילים הוזכרו קריעת ים סוף והמעבר בתוכו כהודאות נפרדות, "לגזור ים סוף לגזרים כי לעולם חסדו והעביר ישראל בתוכו כי לעולם חסדו", ואין להקשות מה תועלת יש לישראל מקריעת ים סוף בלי שיעברו בתוכו, שהרי מכל מקום כדי להעביר את ישראל בים סוף צריכין לעשות הנס של קריעת ים סוף, וכן להעבירם בתוכו בחרבה שהוא כולו רפש וטיט ולא ניתן לעבור בו גם אחר קריעתו, אין הכונה שבאמת נרויח מזה לחוד, אלא שמכל מקום יש כאן שתי פעולות של נס בשביל להגיע למטרה, קריעת הים, וייבושו והעברת ישראל בתוכו בהפרדה מן המצרים, ויש במדרש שבקריעת ים סוף קפאו תהומות בלב ים שלא יצטרכו בני ישראל לטרוח בירידה לעומק הים, ונשארו המים קפואים שליש ונעשו כִּבְשָׁה והחלק העליון נבקע, ובני ישראל עברו בשטח ישר, וזהו והעביר ישראל בתוכו בתוך המים ממש, הובא בתוספות שאנץ הנדפס בגמרא סוטה י"ז א' ועי"ש עוד בזה.

אֱלֹהֵינוּ נָתַן לָנוּ אֶת הַשֶּׁבֶת, וְלֹא קָרְבָנוּ לְפָנֵי הָרַם סִינִי דִינוּ - הביאור הוא לפי שנצטוו על השבת במרה עוד לפני מעמד הר סיני¹¹.

להערים עליהם כדי שירצו לרדוף אחריהם ולטבוע בים, ולא רצה הקדוש ברוך הוא להציף את מצרים במים, ולכן צוה באופן זה שירצו לרדוף אחריהם להציל רכושם וגם מפני שמעיקרא לא הסכימו לשחררם לגמרי, וכאשר טבעו בים סוף זכו ישראל בכל רכושם בכח הכיבוש מלחמה, וגם כתשלום על כל עבודתם, ועוד זכו לגילוי שכינה בים כמו שאמרו ראתה שפחה על הים כו'.

¹¹ ומענין זה אפשר להזכיר מה שביאר הרב זללה"ה ביאור נפלא בתפילת שחרית לשבת, ולא נתנו ד' א' לגויי הארצות כו' שנזכר שם ה' פרטים א. ולא נתנו לגויי הארצות, ב. ולא הנחלתו לעובדי פסילים, ג. וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים, ד. כי אם לעמך ישראל נתתו באהבה, ה. לזרע יעקב אשר בם בחרת.

וביאר דמוזכר כאן ב' עניינים א. מה שנצטוו על השבת במרה, וזה היה ציווי רק לאותו הדור, ב. מה שנצטוו בסיני, וזה לדורות, כדכתיב בפרשת כי תשא ביני ובין בני ישראל אות היא לעלם.

וזהו ביאור הברכה, א. ולא נתתו לגויי הארצות, - היינו במרה לאותו הדור, ב. ולא "הנחלתו" לעובדי פסילים, - הנחלה היינו לדורות, והיינו בסיני, ג. וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים, - ביאר הגר"י קרליץ ז"ל אביו של מרן החזון איש זללה"ה דהיינו מה שאסור לגוי לשבות, שגוי ששבת חייב מיתה, ומתפרש שלא רק שלא נתת להם מצוה זו וזכותה, אלא אף אסרת להם לשבות מרצונם במנוחת השבת, וזהו לשון "וגם" שגם כאשר יש מנוחה כזו, אין להם רשות לנוח בו, [פעם אחת נשאל הרב זללה"ה מהו "וגם" במנוחתו והשיב בדרך נוספת ע"פ המבואר בגמרא דאיסור גוי ששבת הוא גם ביום אחר, ולא רק ביום השבת, כדדרשינן מזרע וקציר, וזו הרבנותא שנרמז בתיבת "וגם", דהיינו גם יום אחר, ד. כי אם לעמך ישראל נתתו באהבה, - היינו במרה, ה. לזרע יעקב אשר בם בחרת - היינו בסיני, דהיינו "זרע" יעקב.

אלו קרְבְּנוּ לִפְנֵי הָרַר סִינִי, וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה, דִּינֵנוּ - יש להתבונן מה המעלה בכך שקרְבְּנוּ לפני הר סיני, ולא נתן לנו את התורה, והתשובה שמעמד הר סיני כשלעצמו היה בו קירוב מיוחד.

רְבֵן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר כָּל שְׁלֹא אָמַר שְׁלוּשָׁה דְּבָרִים אֱלוּ בִּפְסָח לֹא יֵצֵא יְדֵי חוֹבָתוֹ - כתב הרמב"ן במלחמות ריש ברכות דלשון לא יצא ידי חובתו מתפרש שפיר שלא קיים מצוה כהלכה, כמו כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו, ולא שיהא צריך לחזור ולאכול פסח מצה ומרור, עכ"ד, ולפ"ז תוספת הלשון 'ידי חובתו' הכונה שלא מילא חובתו כראוי, וזה בא לגרע מלשון 'לא יצא' סתם דמשמע לגמרי.

מִצָּה זוּ שְׂאֲנוּ אוֹכְלִים עַל שֹׁמֵם מָה - היינו המצוה של אכילת כזית בליל הסדר, אבל בכל ימי חג המצות אין מצוה לאכול מצה אלא שלא לאכול חמץ, וע"ז נאמר תאכלו עליו מצות לחם עוני כי בחפזון יצאת מארץ מצרים למען תזכור את יום צאתך וגו', שאכילת המצה מזכיר היציאה בחפזון, וכן בפסח שני מצה וחמץ עמו בבית, וענין מה שהיו צריכים לאכול את קרבן הפסח בחפזון נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם יתכן כדי שיהיו מזומנים לגאולה בגירוש, ולא יבהלו בדחיקת מצרים למהר לשלחם.

שְׁלֹא הִסְפִּיק בְּצַקְסָם שֶׁל אַבּוֹתֵינוּ לְהַחֲמִיץ עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וְנֶאֱמָר - הרמב"ן מתקשה בזה הרי נצטוו על כך מתחילה לאכול מצות ולא לאכול חמץ, ועוד שהוא כמו בקרבנות דאסור להביא שאור, [שזהו היצר הרע שאור שבעיסה], ועי"ש שאולי הסיבה שנצטוו כך מראש הוא בגלל העתיד, שידע שכך יהיה.

בְּכָל-דּוֹר וְדּוֹר חַיִּב אָדָם לִרְאוֹת אֶת עַצְמוֹ כְּאִילוֹ הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם¹² - שאלו לפני הרב זללה"ה מה שייך לומר "חייב" אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא

¹² א"ה, הדברים נתבארו במקום אחר בנוסח שונה: **בכל-דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים** - יש לעיין במה מתבטא החיוב הזה, אם בידעת הלב שאילו לא גאל הקדוש ברוך הוא את אבותינו הרי אנו ובנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים, אין שייך ע"ז כל כך לשון חייב לראות, ובפשוטו הענין להרגיש בלבו להודות להקדוש ברוך הוא כאילו הוא יצא ממצרים, ולהמחיש לעצמו

ממצרים, מה שייך לחייב, הרי זהו ענין של הבנה, אם יבין את הדברים כפי שהם שאם לא הוציא הקדוש ברוך הוא כו' הרי אנו ובנינו ובנינו משועבדים היינו, הרי מיד יראה עצמו, כאילו יצא ממצרים, ואם לא יבין זאת הרי גם אם נחייב אותו הוא לא יצליח לראות את עצמו, ומה שייך לומר "חייב".

והרב זללה"ה השיב:

"העיקר המיוחד ביציאת מצרים הוא זה שהקדוש ברוך הוא לקח את עם ישראל שהם יהיו עמו של הקדוש ברוך הוא, וכדכתיב ולקחתי אתכם לי לעם, והיינו שכל האומות מונהגים על ידי מלאכים, שריהם של אותה אומה, אבל עם ישראל "חלק ד' עמו יעקב חבל נחלתו", על עם ישראל יש השגחה מיוחדת ישירה מאת הקדוש ברוך הוא, רק בהם הוא חפץ ורק אותם הוא אוהב", ואמר הרב זללה"ה שזוהי עיקר מצות זכירת יציאת מצרים, שנתחייבנו לזכור בכל הימים והלילות, וזה מלבד זכרון הנסים והחסדים, וכמו שאמרו למען תספר, אבל עיקר כונת המצוה הוא להזכיר אשר הוצאתי אתכם להיות לכם לאלקים, שזהו מה שנתחדש ביציאת מצרים שהקדוש ברוך הוא בחר בנו להיות עמו וחבל נחלתו, וזה כולל גם את המחויבות להקדוש ברוך הוא כי הוא פדה אותנו. (ובאמת כל ענין השיעבוד והגאולה כדי לעזור לנו שנרגיש מחויבים להקדוש ברוך הוא, ועל ידי זה נוכל לזכות להגיע לטוב האמיתי).

וזהו "בכל דור ודור" - כל אחד חייב להרגיש באופן אישי שהקדוש ברוך הוא בחר בו ואמר לו אני בוחר אותך להיות לך לא', בעבור זה עשה ד' "לי", בוחר אותך באופן אישי ולא רק בתוך אומה שלימה, וכן כתב הרמב"ן פרשת יתרו וז"ל ונאמרו

הידיעה הזו, כדי שתהא הודאתו שלימה בשמחה והכרת הטוב, ואמנם מאז שיצאו ישראל לא חזרו למדרגת שפלות של עם עבדים, אלא נרדפים, ובכל דור ועם ומדינה רבים מבני ישראל שולטים וממונים בחצר המלך.

והרב זללה"ה השיב דכיון שעיקר יציאת מצרים היא הולקחתי אתכם לי לעם, כמשנ"ת לעיל, ע"ז נאמר שחייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא נאמר לו ולקחתי אותך לי לעם, שיש כאן התייחסות פרטית עליו, ויש בזה ענין של כבוד שהקדוש ברוך הוא בחר בו באופן אישי, וגם האחריות המוטלת עליו, לאחר שקיבל קירוב כזה הוא הנבחר להיות עם ד', וזה נלמד מהמצוה שנאמר לדורות שכל אחד יאמר לבנו בעבור זה עשה ד' לי בצאתי לשון יחיד, וכן ואותנו הוציא משם.

כל הדברות בלשון יחיד ה' אלקיך אשר הוצאתיך כו' כי עם כל אחד ידבר, ולכל אחד יצוה שלא יחשבו כי אחר הרוב ילך כו' עי"ש¹³.

הלל

הקדמה

"אמר רבי יהודה אמר שמואל... והלל זה מי אמרו, נביאים שביניהם תקנו להם לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבא עליהן ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן", (פסחים קי"ז א').

ענין הלל הוא גדול מאד, ואסור לומר הלל אלא בזמנים שתיקנו חז"ל, [היינו כשאומר בכוונת אמירת הלל, - ועיין להלן במה שנהגו לאמרו בראש חודש וחול המועד פסח בדילוג, דכיון שאומרים אותו על מאורע מסוים אין זה חמור כל כך

¹³ ויתכן להוסיף, שזהו מה שאומרים באמת ויציב שנחמד ונעים הדבר הזה עלינו, וגם נורא ואדיר, ולכאורה נעים ונורא לא הולך ביחד, אלא מצד אחד נחמד ונעים להרגיש שאנו במעלה גדולה כזו, ולעומת זה נורא הדבר שאנחנו מייצגים את כבוד הקדוש ברוך הוא בעולם.

והוסיף עוד דבקדושה של שבת אומרים "והוא ישמיענו ברחמי שנית לעיני כל חי להיות לכם לא' אני ד' א'", ושאל הרב זללה"ה היכן מצאנו שיש כזו נבואה שהקדוש ברוך הוא ישמיע לעתיד לבא עוד פעם לעיני כל חי להיות לכם לאלקים, כמו שהיה במעמד הר סיני אנכי ד', והשיב שכיון שכל מטרת יציאת מצרים היא ולקחתי אתכם לי לעם, ומכיון שכתוב שלעתיד לבא "לא יאמר עוד חי ד' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ד' אשר העלה וגו'", אם כן על כרחך שיאמר שוב אנכי ד', מזה שיפסקו לומר את הלהיות לכם לא' שנאמר ביציאת מצרים, זהו סימן שיהיה להיות לכם לא' שנית.

נמצינו למדין, מצות זכירת יציאת מצרים, ומצות סיפור יציאת מצרים בליל הסדר, היינו לחדד ולהרגיש את המחוייבות ואת הזכות להיות עמו של הקדוש ברוך הוא, ועל כל אחד להרגיש שהקדוש ברוך הוא לקחו באופן פרטי – "אתה, תהיה לי לעם!".

דדוקא באומר בכל יום אמרו שבת קי"ח ב' שהוא מחרף ומגדף, ומכל מקום קבעו שלא יאמר כולו אלא מדלגין בו].

והנה ביאור ההלל הוא עמוק מאוד, וכל דבר ודבר רומז להרבה עניינים וכמו שמבואר בכמה מקומות בדברי חז"ל, ועל כן אי אפשר לפרש הדברים כפשטן, והזכרנו כמה ביאורים ליישב הבנתם מעט בעת אמירת ההלל.

איתא בגמרא פסחים קי"ח א' שבהלל יש **חמשה דברים** הללו: יציאת מצרים, וקריעת ים סוף, ומתן תורה, ותחיית המתים, וחבלו של משיח, **יציאת מצרים** דכתיב בצאת ישראל ממצרים, **וקריעת ים סוף** דכתיב הים ראה וינוס, **מתן תורה** דכתיב ההרים רקדו כאלים, **תחיית המתים** דכתיב אתהלך לפני ד' בארצות החיים, **חבלו של משיח** דכתיב לא לנו ד' לא לנו.

ובילקוט מבאר הפסוק בתהלים "לְשִׁמְעַ בְּקוֹל תְּהִלָּתְךָ וְלִסְפֹּר כָּל נִפְלְאוֹתֶיךָ" **לְשִׁמְעַ בְּקוֹל תְּהִלָּתְךָ** אלו הקרבנות, **ולספור כל נפלאותיך** אמר רבי אבין זה הלל, שיש בו לשעבר, ויש בו לדורות, ויש בו לימות המשיח, ויש בו לימות גוג ומגוג, ויש בו לעתיד לבא, למדנו מזה כמה דברים רמוזים בהלל, שמסופר בו כל נפלאותיך.

הפרקים **לא לנו, ואהבתי כי ישמע**, מחולקים בסידורים לשנים, אבל אין זו חלוקה אמיתית, שהרי הכל פרק אחד מלא לנו עד הללויה, ומאהבתי עד הללויה, ואין המקום הזה ראוי להפסיק בו¹⁴, אלא לפי שאין חיוב הלל בראש חודש ובחול המועד פסח, לכן נהגו לדלג מקצת מההלל כדי שלא יאמרו הלל שלם במקום שלא תיקנו חז"ל, כי כפי שנתבאר אין רשות לומר הלל בכל יום כמו שאין רשות לומר ברכה לבטלה, ולכן דילגו על החצי הראשון והתחילו באמצע הפרק, ולא הנהיגו להתחיל את החצי הראשון ולהפסיקו באמצע, לפי שאין ראוי להתחיל ולהפסיק באמצע השבח, אבל כשהתחילו באמצע הרי גמרו עד הסוף, והתירו בשאר ימים לומר פסוקים אלו לשם תפילה ולא לשם אמירת הלל, ומזה יש ללמוד שאמירת ההלל אינה כאמירת תהלים, ויש בזה כח גדול בזמנים שתיקנו

¹⁴ [שבספר תהלים הם שני פרקים בלבד, קט"ו קט"ז, ד' זכרנו יברך הוא המשך של לא לנו, ומה אשיב לד' הוא המשך של אהבתי כי ישמע ד'].]

להלל בו, וכמו שאמרו בגמרא שתיקנו הנביאים לומר הלל זה בכל גאולה שתהיה לישראל.

דין קריאת ההלל בקריאת שמע

ומבואר בגמרא שקריאת הלל חמורה כקריאת שמע, ואסור להפסיק בדיבור אלא כפי מה שמותר להפסיק באמצע קריאת שמע, - ואם הפסיק באמצע ושהה כדי לגמור את כולה מסקנת הפוסקים שיחזור ויקרא מתחלה בלא ברכה, - ואם קראו למפרע אפילו פסוק אחד לא יצא, ואפילו דילג תיבה אחת או שקרא תיבה אחת למפרע לא יצא, וצריך לחזור ולברך בימים שגומרין בהם את ההלל, - ולכן מי שדילג פסוק אחד או אפילו תיבה אחת, אינו יכול להשלים פסוק זה בלבד ואפילו יחזור ויקרא כל אותו הפרק לא יצא עד שיחזור ויקרא מאותו הפסוק שחיסר עד הסוף, - [ובמ"ב סי' תכ"ב ס"ק כ"ו כתב דלכאורה סדר הפרקים אינו מעכב כמו בקריאת שמע, שבדיעבד אם הקדים והיה אם שמוע לשמע יצא, אבל כתב שבפר"ח וע"ת והגר"א מבואר דמעכב, והדבר מפורש בירושלמי הובא בסמוך שהסדר שפוסל למפרע נאמר על הפרקים], - ואם גמר את ההלל וכבר הסיח דעתו ונזכר שחיסר פסוק או תיבה אחת צריך לחזור ולברך ולקרא מהתחלה בימים שגומרין בהן את ההלל, [ועיין ביאור הלכה סי' תכ"ב ס"ו לענין ימים שאין גומרין בהן את ההלל], - וצריך לקרוא התיבות יפה כמו בקריאת שמע ובמגילה, - ואמרו בגמרא שקריאת המגילה בפורים היא במקום הלל, ולמדו הפוסקים מזה להשוות דיני קריאתם.

בגמרא מגילה י"ז א' ובירושלמי ברכות פ"ב ה"ד מבואר שלמדו שהקורא למפרע מעכב מהפסוק הנאמר בהלל "ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ד'", דהיינו שההלל יהא כסדר השמש, מזריחה עד שקיעה¹⁵, ועוד מבואר בירושלמי שם וז"ל מה את שְׁמַע מינה, אמר רבי אבון עוד היא אמורה על סדר, בצאת ישראל

¹⁵ ובגמרא במגילה י"ז א' עוד כמה דרשות, וז"ל הגמרא שם: רבה אמר דכתיב ממזרח שמש עד מבואו. רב יוסף אמר זה היום עשה ה', רב אויא אמר יהי שם ה' מברך, ורב נחמן בר יצחק, ואיתימא רב אחא בר יעקב, אמר מהכא מעתה ועד עולם.

ממצרים לשעבר, לא לנו ד' לא לנו - לדורות הללו, אהבתי כי ישמע ד' את קולי - לימות המשיח, (אסרו חג בעבותים) כל גויים סבבונ¹⁶ - לימות גוג ומגוג, א - לי אתה ואודך - לעתיד לבא, ולמדנו מזה שסדר הפרקים מעכב, שהרי אמרו טעם זה על הא דלמפרע לא יצא, ובמ"ב הנ"ל נסתפק בזה, וגם בתלמודן פשוט שכל הסדר מעכב, כמו בקריאת שמע בתפילה¹⁷.

ביאור הפסוקים

הָלְלוּ י - ה הָלְלוּ עַבְדֵי ד' ... מִמְזֶרֶח שֶׁמֶשׁ עַד מְבֹאֵז מְהֵלֵל שֵׁם - שגם הגויים מאמינים שיש אלוק ממעל, אלא שחושבים שהניח את העולם הזה להנהגת המזלות וכיו"ב, וכן אמרו בגמרא שהגויים קוראים להקדוש ברוך הוא אלוקי האלוהים שלהם, "דקרו ליה אלקא דאלהא", דהיינו שהוא מעל כל הכוחות שבעולם.

מִי כָד' אֱלֹהֵינוּ הַמְגִבֵּהִי לְשַׁבָּת - הַמְשַׁפִּילִי לְרֵאוֹת בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ - שהוא גבוה אף מעל השמים ומשפיל לראות בשמים ובארץ, מְקִימִי מַעְפָּר דָּל מַאֲשַׁפֹּת יָרִים אֲבִיּוֹן - ומקים את הדל מעפר ומאשפות להושיבי עם נדיבים עם נדיבי עמו - ומושיבו עם נדיבים, מוֹשִׁיבִי עֶקְרַת הַבֵּית - מושיב את העקרה בביתה ותראה את בניה שחשבה שאין לה בנים, אבל באמת היא אִם הַבָּנִים שֶׁמְחָה הָלְלוּ י - ה - ותשמח שהיא אם הבנים, ותרגם יונתן שהעקרה המזכרת כאן היא כנסת ישראל שמשולה לעקרה כדכתיב רַגְלִי עֶקְרָה לֹא יִלְדָּה¹⁸ וגו', וכן כתוב שלעתיד לבא כנסת ישראל תופתע לראות את הבנים שלה, "וְאֶמְרָתָּ בְּלִבְבָּךְ מִי יִלְדֵּ לִי אֶת אֵלֶּה וגו'", והתרגום פירש עקרת מלשון עקרה ומושיבה אל הבית, - ויש עוד

¹⁶ כ"ה בילקוט.

¹⁷ ומה שבקריאת שמע אין הסדר מעכב בדיעבד, שאני קריאת שמע שאין הפרשיות כתובים בתורה על הסדר, וכמו שאמרו למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע, משמע שאין הסדר עיקרי כל כך.

¹⁸ ובגמרא ברכות י' א' שברוריה אשתו של רבי מאיר השיבה למין אחד שכנסת ישראל נקראת עקרה משום שלא ילדה בנים לגיהנם כמו הגויים.

ביאורים: מושיב את העקרה של הבית להיות אם הבנים שמחה, או עקרת איננו מלשון עקרה אלא מלשון עיקרו של הבית, ומושיב אותה בביתה לשמוח עם הבנים.

בַּצֵּאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם ... הָהָרִים רָקְדוּ כְּאִילִים גְּבָעוֹת כְּבָנֵי צֶאֱן - כתב הרמב"ן בפרשת יתרו שאין זה "משל" אלא מציאות כפשטה, כמו שהים ראה ויננס ידענו שאין זה משל אלא כפשוטו בקריעת ים סוף שראה ונבקע, כך היה במעמד הר סיני שההרים רקדו כאלים, ורש"י ציין לפסוק למה תרצדון הרים, שבאו ההרים לסיני כדי שתנתן תורה עליהם, ובמגילה כ"ט א' אמרו שהר תבור והר כרמל באו לסיני כדי שתנתן תורה עליהם [ולשון הגמרא שבאו ללמוד תורה לפי שעה], וקיבלו שכר שנקבעו בארץ ישראל, ונעשו בהם ניסים, הר תבור גבי סיסרא, והר כרמל על ידי אליהו הנביא, וכתב בתהלים כ"ט על מתן תורה "וירקידם כמו עגל, לבנון ושריון כמו בן ראמים", לבנון ושריון הם הרים וד' הרקיד אותם.

מֶה לָּךְ הָיִם כִּי תִגּוֹס הַיָּרְדֵּן תִּסָּב לְאַחֲרָיו, הָהָרִים תִּרְקְדוּ כְּאִילִים גְּבָעוֹת כְּבָנֵי צֶאֱן, מִלִּפְנֵי אֲדוֹן חוּלִי אֶרֶץ מִלִּפְנֵי אֱלֹהֵי הַיַּעֲקֹב - הים וההרים משיבין שהם נסים ומרקדין לפני ד', שהוא נקרא **אֲדוֹן חוּלִי אֶרֶץ** שהוא מחולל ויוצר הארץ, [חולי ארץ, כמו שכתוב בתהלים צ' ותחולל ארץ ותבל], **הַהִפְכִי הַצּוּר אֲגַם מַיִם חִלְמִישׁ לְמַעְיָנוּ מַיִם** - והוא ההופך את הסלע החזק לאגם ומעייני מים, וכיון שכעת ירד להר סיני ליתן תורה לישראל, לכן אנחנו רוקדים לפניו, והים והירדן נסים ונעצרים מלזרום כרגיל.

לֹא לָנוּ ד' לֹא לָנוּ כִּי לְשִׁמְךָ תֵּן כְּבוֹד עַל חֲסִדְּךָ עַל אֲמֹתֶךָ - לא לנו לא למעננו ובזכותנו אלא לכבוד שמך, ולשון הגמרא הם אמרו לא לנו ורוח הקדש משיבה ואומרת להן למעני למעני אעשה, וכן פירש רש"י לא בשבילנו ובכושר מעשנו תעשה עמנו כי לשמך תן כבוד כדי שלא יאמרו איה נא אלקיהם, ויתכן עוד לפרש שלא לנו הולך על תן כבוד, לא לנו תן כבוד שלא יבזו אותנו, אלא לשמך תן כבוד,

מיהו בתפלת ראש השנה אומרים ובכן תן פחדך ובכן תן כבוד לד' לעמך, - הלשון לא לנו כפול פעמיים לחיזוק הענין, וכן הוא הדרך בשירה ובהלל לומר פעמיים¹⁹.

לְמָה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אֵיהָ נָא אֱלֹהֵיהֶם - זהו חילול השם כאשר הגוים רואים את ישראל בשפלותם והם שואלים איפה אלקיהם שהציל אותם בכל הדורות.

וְאֵלֵינוּ בְּשָׁמַיִם כָּל אֲשֶׁר חָפֵץ עָשָׂה - הגויים בוטחים בעצביהם ושואלים איה אלקינו, והאמת שאלקינו בשמים כל אשר חפץ עשה ועצביהם אין בהם שום חיות כלל, ואנו מבקשים תן לשמך כבוד שידעו את זה כולם.

עֲצִבְיָהֶם כְּסָף וְזָהָב מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם - הפסלים נקראים עצבים²⁰, - גולמים שנעשו מכסף וזהב, ויש להם צורת אדם בכל האברים, אבל אין בהם רוח כלל, ולכן **פָּה לָהֶם וְלֹא יִדְבְּרוּ, עֵינֵיהֶם לָהֶם וְלֹא יֵרְאוּ, אֲזָנֵיהֶם לָהֶם וְלֹא יִשְׁמְעוּ, אֶף לָהֶם וְלֹא יֵרִיחוּ, יָדֵיהֶם וְלֹא יַמְיִשּׁוּן, רַגְלֵיהֶם וְלֹא יִהְלְכוּ, לֹא יִהְיוּ בְּגִרְוֹנָם** הפה שיש להם לא ידברו בו, והגרון לא יגרונו בו, והכתוב מפרט ששום אבר מהם אינו פעיל.

יָדֵיהֶם וְלֹא יַמְיִשּׁוּן - לא ימששו בהם, ולכאורה היה צריך לומר ידים להם, אלא שלא שייך לומר שיש ידים לפרצוף המעוצב בידיים, שאין הידיים של הפרצוף, לכן עד כאן שביאר את איברי הפנים אמר עינים להם ואזנים להם, אבל כאן שמבאר אברים אחרים אין להזכיר שהם שלהם כי כיון שאין להם שום חיות אם כן מה הקשר בין היד לראש, ולכן אמר ידיהם, שהידיים שעשו להם לא ימששו

¹⁹ ויעויין ברש"י סוכה ל"ח א' [על פרק ק"ח] לכפול - כל פסוק ופסוק, ונהגו כן מפני שיש פרשה שכולה כפולה והודו תחלה וסוף, יאמר נא שלשה פעמים, קראתי יה ענני במרחב יה ה' ל... ה' ל... טוב לחסות... טוב לחסות... סבבני... סבבני, דחה דחיתני, ויהי לי לישועה קול רנה וישועה, ימין ה' ימין ה', לא אמות ולמות לא נתנני, פתחו לי שערי זה השער וגו', אבל מאודך ולמטה אינו כפול, והיינו דאמרין לקמן מוסיף לכפול מאודך ולמטה.

²⁰ מה שהפסלים נקראו עצבים יתכן בשלשה אופנים: א. מלשון עצב וצער שהם עושים לעובדיהם, שאין להם מהם כלום (אבן עזרא ועוד). ב. מלשון עיצוב, כמו שמצינו באיוב י' ח' "ידיך עצבוני ויכוננוני", ורש"י הביא שם מה שמוזכר במשנה שבת קמ"ז א' ואין מעצבין את הקטן, ובמסכת שבת פירש רש"י שמתקנים ומיישבים עצמותיו וחוליות שדרתו כמדת צלמו, וכ"כ ר"ח בשבת שם ב' וסיים בעיצוב מלשון עצבון. ג. ואפשר שזה כמו לשון ייצוב, שיעמוד יציב, ועיצוב הוא תיקונו וייצובו, ומצינו בפסוק "...מסכה כתבונם עצבים מעשה חרשים", (הושע י"ג ב') כספם וזהבם עשו להם עצבים (שם ח' ד'), ומזה שהבי"ת דגושה משמע שאין זה לשון ייצוב, וגם לא לשון עצב²⁰.

רְגִלֵּיהֶם וְלֹא יְהִלְכוּ ורגליהם לא יהלכו, **לֹא יִהְיוּ בְּגָרוֹנָם** אפילו קול בעלמא שאינו בגדר דיבור פה, גם כן לא יוציאו מגרונם.

כל האריכות הזו צריכה ביאור, וכי שייך להאריך על אדם מת שאינו מדבר ואינו רואה ואינו שומע, אלא שבא לפרט כנגד כל מיני העבודות של עבודה זרה, שיש המתפללים אליהם והרי לא ישמעו, ויש מקטירים להם והרי לא יריחו, שאין בהם שום צד של חיות.

כְּמוֹתֵם יִהְיוּ עֲשִׂיהֶם - שיענשו עושי העצבים, **כָּל אֲשֶׁר בָּטַח בָּהֶם** - והבוטחים בהם, ולא יוכלו לדבר ולא לראות ולא לשמוע כו' שהם יהיו דוממים כאבן ולא יזוזו ולא ידברו, ואפילו לא ייהגו בגרונם.

יִשְׂרָאֵל בָּטַח בְּד' - כנגד מה שאמר שכל אשר בוטח בהם יהיה כמוהם, קורא לישראל שיבטחו בד', **עֲזָרָם וּמִגֹּנָם הוּא** - שהוא עזרם ומגינם ולא עזבם כדברי הגוים שאמרו איה אלקיהם.

בֵּית אֶהְרֹן בָּטַחוּ בְּד' ... יִרְאִי ד' בָּטַחוּ בְּד' עֲזָרָם וּמִגֹּנָם הוּא - יראי ד' אלו הגרים, שהרי הוזכרו ישראל והכהנים, ובמקום אחר כתוב בית ישראל בית אהרן בית הלוי יראי ד'.

ד' יִזְכְּרֵנוּ יִבְרַךְ - ד' זוכר אותנו ויברכנו, וחוזר ומפרש את מי יברך²¹ - **יִבְרַךְ אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל**, א"נ לומר שכל אחד מאלו [בית ישראל בית אהרן ויראי ד'] יקבל ברכה בפני עצמו.

יִבְרַךְ אֶת בֵּית אֶהְרֹן, יִבְרַךְ יִרְאִי ד' - יראי ד' אלו הגרים שבאו מרצונם להתחבר לעם ישראל מפני יראת ד', **הַקְטִינִים עִם הַגְּדֹלִים** - וכן הקטנים שנטפלים להם, ועדין אין להם זכות מעצמם, והנביא מברך יסף ד' **עֲלֵיכֶם עֲלֵיכֶם וְעַל בְּנֵיכֶם**, שיוולדו להם עוד בנים, וכן לבניהם בנים, ברכה מיוחדת לדורות הבאים שיתרבו,

²¹ ובפשוטו אין לפרש 'זכרנו' מלשון זכרים, דאם כן היה צריך לומר 'זְכָרְנוּ' בציר"י, אבל בזוהר מפרש שמרומז כאן ד' זכרנו מלשון זכרים, ובית ישראל לנשים.

כמו וראה בנים לבניך, בְּרוּכִים אַתָּם לִד' עֲשֵׂה שְׁמִים וְאַרְץ - והוא אשר נתן לאדם את הארץ שעשה.

הַשְּׁמִים שְׁמִים לִד' וְהָאָרֶץ נָתַן לִבְנֵי אָדָם והקשו בגמרא דכתיב לִד' הארץ ומלואה, כלומר שלא נתנה לבני אדם, ומפרשים כאן קודם ברכה, כאן לאחר ברכה, שלאחר שהאדם מברך הוא מקבל את הארץ להיות כשלו.

לֹא הַמָּתִים יִהְלְלוּ י - ה - המתים הם הרשעים שקרואים מתים, וְלֹא כָּל יְרֵדֵי דוּמָה לשון דממה שקבורים באדמה, כדכתיב לולי ד' עזרתה לי כמעט שכנה דומה נפשי, והמלאך הממונה על רוחות המתים דומה שמו, ויורדי דומה מתפרש יורדי גיהנם, שכל אלו אינם מהללים, אבל וְאַנְחָנוּ וְנִבְרָךְ י - ה מַעֲשֶׂה וְעַד עוֹלָם הִלְלוּ י - ה.

אָהַבְתִּי כִי יִשְׁמַע ד' אֶת קוֹלִי תַּחֲנוּנִי - יש מפרשים אהבתי את ד' כי ישמע קולי בתחנוני, ויש מפרשים אהבתי את הקשר הזה בזמן קבלת תפילתי.

ובגמרא פסחים קי"ח ב' דרש רבא²² מאי דכתיב אָהַבְתִּי כִי יִשְׁמַע ד' - אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא רבנו של עולם, אימת אני אהובה לפניך [אהבתי מלשון אהבתי כלומר אהבת אותי, רש"י], בזמן שאתה שומע קול תחנוני. [ובילקוט: ישראל אוהבים להקדוש ברוך הוא שהוא שומע תפילתן בכל שעה, לכך נאמר אהבתי כי ישמע ד'].

עוד איתא בילקוט: דבר אחר אמרה כנסת ישראל אוהבת אני אותך דכתיב כי חולת אהבה אני, כי עזה כמות אהבה, מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, א"ל הקדוש ברוך הוא אתם אוהבים אותי ואני אוהב אתכם שנאמר כי מאהבת ד' אתכם וכתוב ואהבך וברכך והרבך, והקדוש ברוך הוא מתאוה לתפילתן של ישראל שנאמר השמיעני את קולך, וכתוב היושבת בגנים חברים וגו' אמר הקדוש ברוך הוא אתם מתאווים שאשמע את קולכם א"ל אני מבקש שתשמעו לי, לו עמי שומע לי אם שמעת תפלתך נשמעת, אם שמוע תשמע לקול ד' אלוקיך, וכתוב אז

²² בילקוט: ר' אבא.

תקרא וד' יענה, כי הטה אזנו לי, אין האזנים של מעלה כרויות אלא לי בלבד, שנאמר זבח ומנחה לא חפצת אזנים כרית לי, וכתוב הט אזנך ושמע.

כִּי הִטָּה אָזְנוֹ לִי וּבִימֵי אֶקְרָא - בכל ימי בין בעת צרתי וגם בעת הטובה, כי אהבתי הקשר הזה, ובילקוט **וּבִימֵי אֶקְרָא** - בימים טובים שנתת לי ביום השבת ביום השבת יערכנו, באחד לחדש השביעי בעשור לחדש הזה.

וכאשר **אֶפְפוּנִי חֲבִלֵי מָוֶת** - אפפוני כמו סבבוני חפפו עלי, **וּמִצָּרֵי שְׂאוֹל** - מלשון גבולות או מלשון צרה הצוררים של השאול, **מִצָּאוּנִי** - תפסו אותי, **צָרָה וַיְגֹזֶן אֶמְצָא** - וגם באו עלי צרה וצער ויגון, **וּבָשָׁם ד' אֶקְרָא** - ובכל אלה קראתי בשם ד' ואמרתי **אָנָּה ד' מַלְטָה נַפְשִׁי** - תעזרני להמלט ממצודתם, ויש פירוש בגמרא שהבקשה שימלט נפשו מגיהנם, - **אָנָּה ד'** - כתוב **אָנָּה** בה"א שמשמע איפה ד', שמחפש את ישועת ד', ואמר הרב זללה"ה שהפירוש העיקרי הוא אנא לשון בקשה, והוא ה"קרי" של הפסוק, וה"כתיב" בה"א מרמז כמו איפה ישועת ד', וכן התרגום בבעו לשון בקשה, וכן כתב במנחת שי בשם המסורה ששה אנא כתובין בה"א בלשון בקשה.

שֹׁמֵר פְּתָאִים ד' - כל דבר שהאדם פתי בו ד' שומר עליו, דהיינו שיש חובת ההשתדלות לשמור האדם על עצמו, אבל כאשר אין ביד האדם את החכמה מספיק לדעת איך להיזהר אז הקדוש ברוך הוא שומר עליו, ודבר זה קובע הלכה בכמה מקומות שפטורין מלהזהר לפי ששומר פתאים ד', וכל נדון צריך הכרעת חכמים, ומשתנה לפי הדורות מתי אפשר לחייב זהירות, ומתי קשה להיזהר וסומכים על שומר פתאים ד'.

דְּלוּתִי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ - אמרה כנסת ישראל לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, אף על פי שדלה אני במצות - לך אני, ולי נאה להושיע [גמרא פסחים שם], **דְּלוּתִי** - מתפרש גם על חולשת הגוף כמו בפרשת מקץ דלות ורעות תואר מאד, וכן מדוע אתה ככה דל בן המלך, וכאשר **דְּלוּתִי לִי יְהוֹשִׁיעַ**.²³

²³ ועל דרך חידוד: דלותי, לשון עני ואין עני אלא בדעת, והו"ל כפתי ולכן הוא בכלל שומר פתאים ד', מיהו את הפתאים הוא שומר שלא ינזקו, וכאן לאחר שדלותי הושיע אותי.

שׁוּבִי נַפְשִׁי לְמִנוּחֶיךָ כִּי ד' גָּמַל עָלֶיךָ - אומר דוד לנפשו שהיא יכולה לחזור למנוחתה כי ד' גמל עליה והחזירה לארץ ישראל מקום מנוחתה.

אָתְּהִלָּךְ לִפְנֵי ד' בְּאַרְצוֹת הַחַיִּים - על הפסוק לולא האמנתי לראות בטוב ד' בארץ חיים מפרשים בעולם הבא, וארצות החיים בלשון רבים היינו גם בעולם הזה בארץ ישראל וגם לעולם הבא, וכן איתא בגמרא פסחים שם דארצות החיים היינו העולם הבא, ואיתא במדרש דהיינו ירושלים.

הָאֲמֵנִי כִּי אֲדַבֵּר - היות ובחפזו אמר כל האדם כוזב, כנגד זה אומר שמה שהוא אומר כעת הוא מאמין בו, א"נ האמנתי בהבטחות שהרי אדבר ואענה הרבה מאד בשבח והודאה.

אֲנִי עֲנִיתִי מֵאֵד - י"מ לשון עינוי ועניות, וי"מ לשון ענייה כמו ענו ואמרו, שְׁהִרְבָּה לומר דברים בשבח והודאה על שחילצו ד' ממות וגו'.

אֲנִי אֲמַרְתִּי בְּחַפְזִי כָּל הָאָדָם כֹּזֵב - ויש עוד פסוק ואני אמרתי בחפזי נגזרתי [נגזרתי] מנגד עיניך אכן שמעת קול תחנוני בשועי אליך, דוד המלך מספר שמרוב צרה ויאוש חשב שהכל אבוד, והגיע למצב של אפס תקוה ממש, ועתה רואה איך שמע ד' קול תחנוניו, וכן כאן מתפרש לאחר שאפפוני חבלי מות ומצרי שאול מצאוני וגם צרה ויגון אמצא קראתי בשם ד' אנא ד' מלטה נפשי, ואמרתי לעצמי כל האדם כוזב, ועתה ראיתי שחנן ד' וצדיק ואלקיני מרחם, והושיע נפשי וחלצני ממות ומדמעה ומדחי.

וענין כל האדם כוזב מלשון נחל אכזב, שאין לו בטחון וקיום ודאי, וכן יש במדרש אין כוזב אלא לשון הפסקה כמו והיה בכזיב בלדתה אותו²⁴.

²⁴ ואמר הרב זללה"ה שבילדותו נכנס אדם לחנות בוילנא ואמר דבר חידוד בפירוש כל האדם כוזב, שהרי ידוע שאדם הראשון נתן לדוד המלך שבעים שנה משנותיו, ועכשיו בראותו שהוא עומד למות בגיל עשרים וכמה, אמר שכנראה החמישים שנה הנוספים שקיבל מאדם הם כוזבים כי הולך למות וקיבל ממנו רק עשרים, והיינו דקאמר "כל" גימטריא 50 שנה של "האדם" הראשון הם "כוזב", כי חי מהם רק 20 שנה, מיהו בחפזו מפני שאול כבר היה קרוב לשלשים שנה.

מָה אָשִׁיב לַד' כָּל תַּגְמוּלוֹהִי עָלַי - מה אשיב לד' על כל גמוליו, **כּוֹס יְשׁוּעוֹת אֲשָׂא** - אקח כוס יין ואברך עליו ואספר עליו ישועות ד' אשר עשה עמדי, וכן הדרך לקדש על היין וברכת המזון וברית מילה, וברכות אירוסין ונישואין, שכן מצינו שאומרים שירה על היין, והגמרא לומדת מכאן שצריך להגביה כוס של ברכה כי כתוב כוס ישועות 'אשא', **וּבָשִׁים ד' אֶקְרָא** - כדאמרינן באברהם ויבן מזבח ויקרא בשם ד', שפירסם שמו בעולם.

נִדְרֵי לַד' אֲשַׁלֵּם - את הנדרים שנדרתי לד' בעת צרתי אשלם, כמו איש כי ידור ידור נדר לד', **נִגְדָה נָא לְכָל עַמּוֹ** - לפני קהל גדול וזהו נגד כל עמו. - והתרגום מפרש נגדה נא לכל עמו שאספר ניסיו לכל עמו.

יִקָּר בְּעֵינֵי ד' הַפְּזוּתָה לַחֲסִידָיו - יקר בעיני ד', קשה בעיניו להמית את חסידיו, כמו ויקר פדיון נפשם, ויקר דמם בעיני.

אָנָּה ד' כִּי אֲנִי עֲבָדְךָ - ומבקש על עצמו כי אני עבדך ואני גם בן אמתך שגם אָמִי אֶמְתָּךְ, וכן איתא בזוהר שצריך להזכיר שם האם, ובמדרש מתפרש אני עבדך מבני ביתך שכבר אימי היתה אמתך, ואינו דומה עבד שגדל בבית האדון, לעבד שנקנה מן השוק, וז"ל הילקוט "אני עבדך בן אמתך לא דומה עבד תרבות [שנולד משפחתו ונתגדל בביתו - זית רענן], לעבד שהוא לקוח מן השוק, אני הוא בן בנה של אותה שאמרה ופרשת כנפך על אמתך.

אָנָּה ד' כִּי אֲנִי עֲבָדְךָ אֲנִי עֲבָדְךָ בֶּן אֶמְתָּךְ - ותיקר נפשי בעיניך, **פְּתַחְתָּ לְמוֹסְרֵי** - שפתחת את קישורי המאסר שלי, והתרגום התרת ופתחת השלשלאות ממני. - וביבמות ע"ז א', דרש רבא מאי דכתיב **פְּתַחַת לְמוֹסְרֵי** אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם, שני מוסרות שהיו עלי פְּתַחְתָּם, דהיינו חבלים שקשרו אותו מלבוא בקהל, רות המואביה, ונעמה העמונית, פתחת והסרת הקשר ממנו, ולפי ביאור זה לכך הוזכר "בן אמתך" שהוכשרו האמהות רות ונעמה, ובמדרש יש פתחת אסורי מתקור התרת אסורי מרות, וזה מיושב טפי שדוד עצמו הוצרך להיתר שני מוסרות אלו.

נִדְרֵי לַד' אֲשַׁלֵּם נִגְדָה נָא לְכָל עַמּוֹ - מה שחוזר פעם שניה נדרי, שפעם ראשונה מדבר לעצמו מה אשיב, ופעם שניה אומר לפני הקדוש ברוך הוא אנא ד' כי אני

עבדך וגו' ונדרי אשלם, ועוד שישלם אותם בירושלים, ודוד הקריב בגורן ארנן, או שהקדיש כל ממונו לבנין בית המקדש.

הָלְלוּ אֶת ד' כָּל גּוֹיִם שִׁבְחוּהוּ כָּל הָאָמִים - הגויים צריכים להלל על הנפלאות שעשה להם הקדוש ברוך הוא, (פסחים ק"ח ב'), וכל שכן אנו כִּי גִבֵּר עָלֵינוּ חֲסֵדוֹ וְאַמָּת ד' לְעוֹלָם הָלְלוּ י - ה. - עוד יש לפרש שכאשר יראו כמה גבר עלינו חסדו יהללוהו כל הגויים והאומים שרואים שד' שומר והחסד לאוהביו ולשומרי מצוותיו.

הוֹדוּ לַד' כִּי טוֹב ... יֹאמְרוּ נָא יְרָאֵי ד' כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ - יראי ד' אלו הגרים, שכולם יודו ויאמרו כן בפיהם, כי לעולם חסד ד' עליהם.

מִן הַמִּצֵּר קָרָאתִי י - ה ולא רק שהוציאני ממציצר אלא אף עָנֵנִי בַמִּרְחֵב י - ה.

ד' לִי וּלְכֵן לֹא אֵירָא כִּי מָה יַעֲשֶׂה לִי אָדָם כנגד ד'.

ד' לִי בְּעֵזְרִי - אני רואה שד' לי בכך ששולח לי עוזרים, והוא נותן כח לעוזרי²⁵, וְאֲנִי אֶרְאֶה בְּשִׁנְאִי - ולכן אני אראה במפלתן של שונאי.

טוֹב לַחֲסוֹת בְּד' מִבְּטֹחַ בְּאָדָם - לחסות בד' בלי הבטחה, יותר טוב מלבטוח באדם עם הבטחה.

ולא רק בסתם אדם אלא אפילו **טוֹב לַחֲסוֹת בְּד' מִבְּטֹחַ בְּנִדְיָבִים** מלבטוח בנדיבים עם הבטחה.

כָּל גּוֹיִם סָבְבוּנִי - פירש רש"י על מלחמת גוג ומגוג, שיאספו כל הגויים אל ירושלים למלחמה, ואיתא בילקוט כל גוים סבבוני וגו' סבבוני גם סבבוני שלשה פעמים כנגד שלשה פעמים שעתיד גוג ומגוג לעלות על ירושלים כו'.

בְּשֵׁם ד' כִּי אֲמִילֵם - אכרית אותם, מלשון ימולל ויבש, רש"י.

סְבּוּנִי גַם סָבְבוּנִי בְּשֵׁם ד' כִּי אֲמִילֵם - זו מלחמה נוספת וגם שם אכריתם.

²⁵ אינו מתפרש שהוא גם מאלו שעוזרים לי.

ובסוף סבוגי כְּדוּרִים - זו מלחמה אחרונה, דַּעְכוּ כָּאֵשׁ קוֹצִים בְּשֵׁם ד' כִּי אֲמִילֵם
האש של הקוצים נכבית מהר מפני שהם דקים ועושים רעש בלהבתם אבל
נשרפין מהר, והאש דועכת, ובשם ד' גם אכריתם לגמרי.

סבוגי כְּדוּרִים - כמו הדבורים שכולם נאספים יחד על ענף אחד למאות, כך
סבוגי הגוים כולם עלי, וכמו שהדבורים עוקצים ומתים כדאמרינן בפסוק כאשר
תעשינה הדבורים, כך גם כאן כל העוקץ ימות.²⁶

דָּחָה דְחִיתָנִי לְנֶפֶל וְד' עֲנֵנִי - שהאויבים דחו אותי וכבר החליתי ליפול וד' עזרני.

לֹא אָמוֹת אֵלָא אֲחֵיָה [כִּי מִשְׁמֵשׁ גַּם בַּמָּקוֹם אֵלָא], וְאַסְפֵּר מַעֲשֵׂי י - ה.

והוא בטוח בזה אחרי שענהו ד' במרחב, ועוד כי יִסְרֵנִי י - ה יסור יסרני
ביסורים במקום המיתה, וְלִמְנוֹת לֹא נִתְּנִי נִתְּכַפֵּר לוֹ עַל יְדֵי הַיִּסּוּרִים, פְּתָחוּ לִי
שַׁעֲרֵי צֶדֶק אָבֹא בָם אוֹדָה י - ה, זֶה הַשַּׁעַר לִד' צִדִּיקִים יָבֹאוּ בּוֹ.

אוֹדָךְ כִּי עֲנִיתָנִי - שענית לי וקבלת תפילתי, וְתָהִי לִי לִישׁוּעָה - ובזה שענית לי
נהיית לי לישועה.

אֲבֹן מַאֲסוֹ הַבּוֹנִים דְּהֵיִינוּ שְׁמוּאֵל וְיִשִּׁי כְּשִׁבְאוּ לְמִשׁוּחַ אֶחָד מִבְּנֵי יִשִּׁי מֵאֲסוֹ בְּדוֹד,
ובסוף הִיָּתָה הַאֲבֹן הַזֶּה לְרֹאשׁ פְּנֵה הוּא הִיָּה הַאֲבֹן שִׁמְחִזִּיקָה אֶת הַבֵּינִי.

ובגמרא פסחים קי"ט א' אודך ד' כי עניתני וגו' אמר דוד, - אבן מאסו הבונים וגו'
אמר ישי, מאת ד' היתה זאת וגו' - אמרו אחיו, זה היום עשה ד' וגו' - אמר
שמואל, אנא ד' הושיעה נא - אמרו אחיו, אנא ד' הצליחה נא - אמר דוד, ברוך
הבא בשם ד' - אמר ישי, ברכנוכם מבית ד' - אמר שמואל, א-ל ד' ויאר לנו - אמרו
כולם, אסרו חג בעבותים - אמר שמואל, א-לי אתה ואודך וגו' - אמר דוד, הודו
לד' כי טוב וגו' - אמרו כולם,²⁷ כל זה היה בזמן שמשח שמואל הנביא את דוד
המלך, במעמד ישי אביו ושבעת אחיו.

²⁶ ואולי גם מרמז מה שרואים בדורנו את הגוים המתאבדים שהורגים את עצמם באותה חבלה
שממיתים אחרים, שבמלחמה האחרונה כל כך מוסרים נפשם להרוג אותנו, שמתקבצים עלינו כל כך
ואף ממיתים עצמם, ובכל זאת בשם ד' כי אמילם.

²⁷ כגרסת כת"י ועין יעקב.

זֶה הַיּוֹם עָשָׂה ד' נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה "בו" - מפרש המדרש נשמחה בו בד' (ולא "ביום" שעשה ד'), וז"ל א"ר אבין אין אנו יודעים במה לשמוח אם בהקדוש ברוך הוא אם ביום, בא שלמה ופירש [בשיר השירים] נגילה ונשמחה בך, בך בתורתך, בך בישועתך, בך בכ"ב אותיות.

א - ל ד' וַיֵּאָר לָנוּ אֲסָרוּ חַג בְּעֵבְתֵּימָם - תקשרו את החג בחבלים, ומה הם העבותים שקושרין אותו הם הקרבנות שמביאין דמם לקרנות המזבח וזהו **עַד קְרָנוֹת הַמִּזְבֵּחַ**, והבעלים ישמחו בבשר השלמים, ואמרו (סוכה מ"ה ב') העושה איסור לחג באכילה ושתיה מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן, שנאמר אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח, פרש"י איסור לחג אגודה לחג באכילה ושתיה שקורא לחג עונג במאכל ומשתה, ויש אומרים יום שלאחר החג, עכ"ל רש"י, ומזה כתב הרמ"א בס' תכ"ט ס"ב ונוהגים להרבות קצת באכילה ובשתיה ביום אחר החג והוא [הנקרא] איסור חג, וזה לפי הפירוש השני ברש"י שעושים קשר לחג כענין מלוה מלכה לשבת, ולפי הפירוש הראשון פירושו שקושרים את החג בדברי עונג.

א - לִי אֶתָּה וְאוֹדֶךָ אֱלֹקֵי אֲרוֹמְמֶךָ באמירת תיבות אלו בלבד יש זכות גדולה מאד, שהרי האומר לִפְסֹל אלי אתה באמירה זו בלבד חייב סקילה, ומדה טובה מרובה ממידת פורענות פי חמש מאות.

דקדוקי תיבות

בספר עליות אליהו (הערה ע"ה) כתב שבהיות הגר"א ז"ל בטל ילדותו בק"ק קיידיאן **עמל אז מאד** שילמדו בתלמוד תורה להנערים עכ"פ **שידעו מְלַעִיל וּמְלַרְע**, למען יוציאו בפייהם התיבות כנכון, ובשחוק אמר כי לפי צפצופם **לא אמרו דבר אמת מעולם**, עכ"ל.

ויש מקומות שמלעיל ומלרע משנה את המשמעות, כמו כל הנפש הבָּאָה מצרימה שבדרך למצרים, ובסוף הפסוק הבָּאָה מצרימה שכבר באה, ועוד כיו"ב.

וכתוב בכתר ראש מהגר"ח מולאז'ין ז"ל להיות זהיר בדקדוקי תיבות וּמְתַגִּים במקום שנשתנה הפירוש, כמו לשכוי בִּינָה, בִּינָה הגיגי, [שזו בקשה תבינני, ולכן

הוא מלעיל], ויזהר שלא להניע הנחים, ושלא לנוח הנדים, והכל בשפה ברורה לבל יהפוך המכוון ח"ו, ובמקום שלא נשתנה הפירוש אין מעכב כל כך. (ויש גרסאות אין צריך כלל), עכ"ל.

והנה ידוע שבלשון הקודש רוב התיבות מלרע [חוץ ממעט תיבות, או כשהתיבה הבאה אחריה היא מלעיל והיא דוחה גם את התיבה הראשונה להיות מלעיל, כמו בחר בנו נתן לנו, והוא נקרא נסוג אחור], והטעם נראה מפני שאין למשוך טעם ניגון של התיבה קודם שברור כל משמעות התיבה, [כמו שכתב רש"י ברכות י"ג ב' שלכן בקריאת שמע יכוין קבלת מלכותו בסוף אחד בדל"ת, כי קודם לכן עדיין לא גמר התיבה ואין לזה שום משמעות, וז"ל ובדל"ת ולא בחי"ת דכל כמה דאמר אח בלא דל"ת לא משתמע מידי, ומה בצע בהארכתו, אבל בדל"ת יאריך כו'], ואחרי שגמר את התיבה אפשר גם למשוך בטעמים, מיהו כיון שאנו רואים שאם התיבה הבאה היא נקראת מלעיל הרי היא גורמת לתיבה שלפניה גם כן ליסוג אחור, ש"מ שאמירת התיבה מלרע אינה מעכבת כל כך, שהרי בסיבה חיצונית היא משתנית למלעיל, מלבד במקומות שההבנה משתנה, על ידי הטעמים, ומסומן בסידורים קו מִתְּגָ לידע היכן הוא טעם הדגש, כמו המכין מצעדי גִּבְר שהמתג על הגימ"ל, ויש סידורים שמסמנים רק כשהדגש שלא בסוף התיבה, דבלא סימון ידעין שהדגש בסוף התיבה, ומן הטעם שנתבאר.

ובהלל יש כמה תיבות שע"פ ניגוני החזנים נאמרים מלעיל, ואין ההסבר משתנה, ומ"מ רשמנו חלק מהם לפי המזדמן: המגביה לשתב, המשפיל לראות, מקימי מעפר, להושיבי, מושיבי, לועז, חלקמיש, דומה, פתאים [היו"ד בחיריק והאלף בלי ניקוד], שובי נפשי, מה אשיב.

הלל הגדול

בגמרא פסחים קי"ח א' תנו רבנן כוס רביעי גומר עליו את ההלל, ואומר הלל הגדול... מהיכן הלל הגדול, רבי יהודה אומר הודו עד נהרות בבל, כו', ולמה נקרא שמו הלל הגדול, אמר רבי יוחנן מפני שהקדוש ברוך הוא יושב ברומו של עולם, ומחלק מזונות

לכל בריה, אמר רבי יהושע בן לוי הני עשרים וששה הודו כנגד מי - כנגד עשרים וששה דורות שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, ולא נתן להם תורה, וזן אותם בחסדו. אמר רב חסדא: מאי דכתיב **הוֹדוּ לַד' כִּי טוֹב** - הודו לד' שגובה חובתו של אדם בטובתו, עשיר - בשורו, ואת עני - בשיו, יתום - בביצתו, אלמנה - בתרנגולתה.

בפרק זה שנקרא הלל הגדול לכאורה נראה בו פסוקים מרחיבים בלי הסבר ושחוזרים על אותו ענין, כמו שלש פסוקים על המאורות: לעושה אורים גדולים... את השמש... ואת הירח... שלש פסוקים יציאת מצרים: למכה מצרים... ויוצא ישראל מתוכם... ביד חזקה... שלש פסוקים על קריעת ים סוף: לגזור ים סוף... והעביר ישראל... וניער פרעה... שש פסוקים על סיחון ועוג ונתינת ארצם לנחלה: למכה מלכים... ויהרוג מלכים... לסיחון... ולעוג... ונתן ארצם לנחלה... נחלה לישראל...

אבל באמת מבואר בגמרא הנ"ל שיש כאן עשרים ושש פסוקים כנגד עשרים ושש דורות שהעולם עמד בחסד עד מתן תורה, שהרי נאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי, העולם אינו מתקיים בלי תורה, וכתוב שלפני מתן תורה חָרְדָה הארץ מאחר וכל הגויים לא קיבלו את התורה, מי יודע אם לא תחרב, וזהו מה שכתוב משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה, מתחלה יראה הארץ ופחדה, שמא לא יקבלו ישראל את התורה, ואחר כך היא נרגעה ושקטה, וזהו מה שכתוב עשרים ושש פעמים כי לעולם חסדו, שהעולם עמד בחסד עשרים ושש דורות, ואם כן **עיקר הפסוקים** מרמזים חסד קיום כל העולם, ומתוך אותם חסדים נעשו גם החסדים שמפורשים בפסוקים אלו.

והסטייפלר ז"ל אמר שפסוק **נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עֲבָדוּ כִּי לְעוֹלָם חֶסְדוֹ** הוא הפסוק העשרים ושנים בפרק זה, וזה מכוון כנגד דורו של יעקב אבינו, [ובאלישיך כתב שלכן כתוב ישראל עבדו ולא ישראל עמו כי כאן הכונה ליעקב אבינו], כפי חשבון הדורות: עשרה דורות מאדם עד נח, עשרה מנח ועד אברהם, ואחר כך יצחק ויעקב שהוא הדור העשרים ושנים, שארבעה דורות אחריו היה מתן תורה יעקב לוי קהת עמרם משה רבנו.

למדנו שעשרים ושש הפעמים כי לעולם חסדו היו כבר לפני יציאת מצרים, ואחר כך הוסיפו להודות על חסדים שנעשו לנו ביצירת עולם עם טובות רבות.

לְרִקְעַת הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם - הארץ שכבה דקה של עפר על התהום, ומזמן היו המים ממיסים אותו, אלא שהקדוש ברוך הוא מקיים את העולם בריקוע של עפר, ריקוע זה רידוד שכבה דקה, כמו וירקעו את פחי הזהב, וזו טובת העולם שיהא בו לחות של מים מלמטה, כמו שכתוב שכנגד כל טיפה של גשם עולים שתי טיפות מהתהום, [ועיין להלן מההיא דסוכה], וזהו מה שאנו מברכים בבקר כשמניחים רגלים על הארץ ורואים שאפשר לעמוד בלי לטבוע בבוץ, כמו שכתוב בגמרא כי מנח כרעיה אארעא מברך לרוקע הארץ על המים. - והרב זללה"ה היה מפרש ענין ברכה זו, שמודים על התועלת לאדם בכך שיש תחת הארץ מים, וכן אמרו סוכה נ"ג ב' שדוד המלך העלה את התהום עד אלף אמה שכל כמה שהוא למעלה יותר מירטב עלמא, ופירש רש"י כמה שהתהום גבוה וסמוך יותר לארץ מתלחלח העולם והארץ מצמחת פירותיה.

ובחגיגה י"ב ב' תניא רבי יוסי אומר אוי להם לבריות שרואות ואינן יודעות מה רואות עומדות ואין יודעות על מה הן עומדות, הארץ על מה עומדת על העמודים שנאמר המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון, עמודים על המים שנאמר לרוקע הארץ על המים כו'.

ובזוהר חדש בראשית אָמַר עוֹלָא, וְכִי לְמַאי צָרִיךְ חֲסֵד הָכָא, דְּכָתִיב לְרוֹקַע הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם כִּי לַעֲלוֹם חֲסֵדוֹ, א"ר יוֹסִי, חֲסֵד גָּדוֹל עָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ, שֶׁהַעֲמִיד הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם, שֶׁאֵלֶּמְלָא לֹא הִיְתָה הָאָרֶץ מְלַמְעָלָה, הִיְתָה הָעוֹלָם מְטוֹשֵׁשֵׁט בְּבֵת אַחַת. א"ר חֲסֵדָא, אֵלֶּמְלָא כֵּן, לֹא הָיוּ בְּנֵי אָדָם נוֹטְעִין וְחוֹרְשִׁין וְזוֹרְעִין, עֲכָשְׁיוּ שֶׁהָאָרֶץ לְמַעַלָּה, נוֹטְעִין וְזוֹרְעִין, וְהָאָרֶץ עוֹמֶדֶת בְּכֹחָהּ וּבְקִיּוּמָהּ, מִפְּנֵי לַחֹת הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לָאָרֶץ. וּמִלְמַטָּה יוֹצְאִין כֶּמֶה נְהֻרֹת, כֶּמֶה מַעֲיִינוֹת, כֶּמֶה מְקוֹנְאוֹת, לְדַשֵּׁן כָּל הָעוֹלָם וּלְהַצְמִיחַ הַכֹּל. וְזֶהוּ הַחֲסֵד שֶׁעָשָׂה הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עִם בְּרִיּוֹתָיו, וְעַם כָּל הָעוֹלָם.

לַעֲשֵׂה אוֹרִים גְּדִלִים - והרי היה יכול להיברא עולם בלי מאורות וכולם ישתמשו בנרות, והקדוש ברוך הוא קבע בשמים שתי נרות מופלאים שיאירו תמיד לכולם, כל דבר שמתחדש נאמר ע"ז כי לעולם חסדו, שמחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית, אבל דברים קיימים שלא משתנים לא נאמר עליהם כי לעולם

חסדו, ולעושה השמים בתבונה משתנים כל עניני המזלות, בכל שעה, וכן רוקע הארץ צריכה חיזוק להתקיים כמו שנתבאר.

אֶת הַשֶּׁמֶשׁ לְמַשְׁלַת בַּיּוֹם אֶת הַיָּרֵחַ וְכּוֹכָבִים לְמַשְׁלֹת בַּלַּיְלָה - ועוד יש כוח ממשלה לשמש ולירח ולכוכבים בבישול הפירות והנהרות והגשמים, והחוזים בכוכבים רואים את כל אשר נעשה בעולם שרישומו ניכר בכוכבים שמכוחם נמשכת ההנהגה לעולם, ואמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו ע"ה צא מאצטגנינות שלך שכחם של ישראל הוא מעל הכוכבים.

לְמַכָּה מִצְרַיִם בְּבִכּוּרֵיהֶם - היה ראוי לומר למכה בכורי מצרים, אלא זה מרמז שהבכורים של המצרים נלחמו באבותיהם במצרים להרגם בחרב על אשר הם מניחים אותם למות, וזוהי מכת חרב שהיתה ביד חזקה זו החרב, [מיהו בהגדה הביא פסוק מחרבו של מלאך המות, ונראה מזה שהפירוש העיקרי הוא חרבו של מלאך המות], והכי איתא בפסיקתא שבאו הבכורות אצל אבותיהם שהם מתיראים מדברי משה שימותו, אמרו להם אבותיהם יש לנו לכל אחד עשרה בנים ימות אחד ולא נשחרר את ישראל אמרו נלך לפרעה שהוא עצמו בכור, וז"ל הלכו להרוג את המעכבים, מיד יצאו הבכורות והרגו באבותיהם ששים רבוא הדא הוא דכתיב למכה מצרים בבכוריהם, למכה מצרים במצרים אין כתוב כאן, אלא למכה מצרים בבכוריהם, הבכורות הרגו באבותיהם ששים רבוא, עכ"ד.

וַיּוֹצֵא יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם בְּיַד חֲזָקָה - שהיה אפשר להוציאם בלי נסים ונקמה, וזה חסד נוסף.

לְגֹזֵר יָם סוּף לַגִּזְרִים - וְהַעֲבִיר יִשְׂרָאֵל בְּתוֹכוֹ - וְנָעַר פְּרָעָה וַחֲמִלּוֹ בַּיָּם סוּף - לגזור ים סוף לגזרים שהיו שבילים בתוך הים ולא ייבש המים, וזו שטות של המצרים שראו רוח קדים שמייבשת את הים וחשבו שזה דבר טבעי, והרי הייבוש אינו יכול לעשות שבילים בתוך הים, ובלא"ה הם רואים שהשם הביא רוח הקדים לכבודם של ישראל, אלא שחשבו שזה דבר שיתקיים מעכשיו כל הזמן, וכבר כתב הרמב"ן שהיה זה שגעון ליכנס בים אלא שד' חיזק את ליבם, וז"ל וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם, בעבור שפחד פרעה מהם במכת הבכורות, וביקש מהם וברכתם גם אותי, לא היה בליבו לרדוף אחריהם אפילו יברחו, אלא שיעשה משה בהם

כרצונו, ועל כן הוצרך לומר כי הוא יחזק את ליבו לרדוף אחריהם ולמטה אמר פעם אחרת ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבואו אחריהם, כי בראותם שנקרע הים לפני בני ישראל והם הולכים ביבשה בתוכו, איך ימלא לבם לבוא אחריהם להרע להם, ואין בכל המופתים כפלא הזה, וזה באמת שגועון להם, אבל סכל עצתם וחזק את לבם ליכנס בים²⁸, עכ"ל, - ולכן נקרא קריעת ים סוף, ולא ייבוש ים סוף, כי נקרע לגזרים, ונאמר קפאו תהומות בלב ים, שכדי שבני ישראל לא יצטרכו לרדת לעומק עד קרקעית הים, קפאו התהומות בגובה שני שליש והלכו ישר.

והוזכר כאן הנס כשלעצמו, ואחר כך העברת בני ישראל בתוכו יחד עם המצרים, ואחר כך ניעור המצרים בתוכו.

לְמוֹלִיךְ עִמּוֹ בַּמִּדְבָּר - כולל הרבה חסדים שהיו במדבר כמו מן ובאר ועמוד ענן ואש, וכמו שכתוב "המוליך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים, המוציא לך מים מצור החלמיש, המאכילך מן במדבר וגו'".

לְמַפָּה מַלְכִים גְּדֹלִים - כולל גם כל העמים שהתחבאו בהרים ונימוחו ביישור ההרים על ידי הענן, והוציאים נחל ארנון.

וַנִּתֵּן אֶרֶץ לְנַחֲלָה כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ - שהיתה מלחמת ירושה ולא רק להכניעם, **נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עֲבָדוֹ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ** - ויש שפי' שמרמז למה שאמרו חז"ל עמון ומואב טהרו בסיחון, שהיה אסור לישראל לירש את ארץ עמון ומואב, ורק לאחר שסיחון כבש אותם נתנם הקדוש ברוך הוא לישראל עבדו על ידי שטהרו בסיחון, וזהו שני הפסוקים שתי נתינות א' לנחלה ב' נחלה לישראל עבדו שיהא להם רשות לרשת את עמון ומואב שטהרו בסיחון, אבל אין נראה כן דהא רק בסיחון

²⁸ ועיין עוד מש"כ הרמב"ן בפרשת בשלח ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את הים ברוח קדים וגו' - היה הרצון לפניו יתברך לבקע הים ברוח קדים מיבשת שיראה כאלו הרוח היא המחרבת ים, כענין שכתוב 'בָּאוּ קָדִים רוּחַ ד' [ממדבר עלה] ויבוש מקורו ויחרב מעינו, השגיא למצרים ויאבדם, כי בעבור זה חשבו אולי הרוח שם הים לחרבה, ולא יד ה' עשתה זאת בעבור ישראל, אף על פי שאין הרוח בוקעת הים לגזרים לא שמו לבם גם לזאת, ובאו אחריהם מרוב תאותם להרע להם, וזה טעם וחזקתי את לב פרעה ויבאו אחריהם, שחזק לבם לאמר ארדוף אויבי ואשיגם בים, ואין מידי מציל, ולא זכרו עתה כי ה' נלחם להם במצרים.

טהרו אבל בארץ עוג לא טהרו, ועוד דארצם מתפרש של עוג וסיחון שכבשו אותם לנצח, ולא על ארצם של עמון ומואב שנטהרו בהם.

נשמת כל חי

הַמֶּלֶל בְּרַב הַמִּשְׁבָּחוֹת - מלשון הרבה תשבחות, כמו כבוד עשרו ורוב בניו, כמו שאומרים רוב נחת, ויש בגמרא שהקשו בברכה אחרת רוב ההודאות ולא כל ההודאות, דהיינו שאם מזכירים בברכה רק לשון רוב ההודאות יכולים לטעות שלא כל ההודאות, אבל כאן בתוך נשמת מובן שהכוונה לשון ריבוי שיש תשבחות והודאות רבות על טובו בכל עת ובכל שעה.

וְעֵינֵינוּ מְאִירוֹת כְּשֶׁמֶשׁ וְכִיָּרָח, וְיָדֵינוּ פְּרוּשׁוֹת כְּנִשְׁרֵי שָׁמַיִם, וְרַגְלֵינוּ קְלֹת כְּאַיִלוֹת - צריך ביאור מה תועלת יש בכוחות אלו להספיק להודות, ואפשר שאף אם יפרחו כנשרי שמים להביע כבוד שמים בכל העולם, וכן ירוצו כאיילות, לפרסם כבוד שמים בכל העולם, לא יספיקו ידי חובתם, וכן להביע במאור עינינו שיאיר בכל העולם וישמעו הכל התודה והברכה, לא יספיקו להם.

עַל אַחַת מְאֻלָּף אֶלֶף אֶלֶפִּים - בסידורים מנוקד "אחת מאָלף" שיש אתנחתא על תיבת מאלף, ומתפרש אחד מאלף כפשוטו, היות ועשית עמנו אלף אלפי אלפים טובות, ורבי רבבות פעמים טובות, לכן לא נספיק להודות על אחת מאלף מהם, והגר"א כתב לגרוס מאָלף בסגול, שהכל משפט אחד: על אחת מאלף אלפי אלפים ורבי רבבות לא נוכל להספיק להודות.

בְּרַעַב זִנְתָנוּ וּבְשָׁבַע פִּלְפִּלְתָנוּ - כלכלה פירושה כל הצריך בריוח, לכן מבקשים פרנסה וכלכלה מחיה וכלכלה, וברעב יש רק מזון, ולא הכל בריוח, אבל בשבע כלכלתנו בריוח.

מִחֶרֶב הִצֵּלְתָנוּ - להינצל מחרב אפשר לפעמים על ידי מלחמה, אבל דָּכָר שהוא על ידי מלאך אי אפשר רק להמלט ולברוח ממנו, לכן כתוב **מִלְטָתָנוּ, וּמִחֲלִים רָעִים וְנֶאֱמָנִים** - מחלות שכבר חלינו בהם, דְּלִיתָנוּ - דְּלִיתְ אוֹתָנוּ העלית אותנו ממעמקי החולי, כמוציא מים בדלי מן הבאר, ולכן הוזכר חליים רעים ונאמנים,

שזה חסד גדול להוציאנו ממצב גרוע כל כך, אבל אין הכונה שְׁשִׁמְרָתָּ עֲלֵינוּ שלא נחלה בהם שבזה עדיף להזכיר כל מחלה אפילו שאינה רעה כל כך.

הֵן הֵם יוֹדוּ וַיִּכְרְכוּ כו' - כמו על כן כו' בגלל זה הרי ממילא בודאי שהם יודו, הן - לשון ודאי כמו והן לא יאמינו לי, [ואין הכונה הן הם כמו כפל לשון הם הם].

יוֹדוּ וַיִּכְרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ וַיִּפְאֲרוּ וַיְרֻמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדִּישׁוּ וַיִּמְלִיכוּ - יש לשונות של שְׂבַח שאפשר להשתמש בכל אחד מהם לחוד לאותו ענין, ולכן אנחנו לא מרגישים חילוק ברור בין ישבחו ויפארו וירוממו וכיו"ב, אבל על ע"כ יש כאן שמות שונים עם משמעויות שונות, וכמו שבנ"א נראין דומין זה לזה באופן כללי בתבניתם, אבל בשינוי הקל שיש בין אדם לחבירו, אנו יודעים שכל אדם הוא מהות אחרת לגמרי בנפשו ורוחו ונשמתו, ובשמותם הם מודיעים על חילוקם, כן הדבר בשמות החלוקים שבלשון הקודש. וכן בלשון גילה רינה דיצה וחדזה, אצלנו הם לשונות דומים במשמעותם, אבל ביסודם הם דברים נפרדים, [ובלשונות שאומרים יעלה ויבא ויגיע וכו' כתוב מהגר"א שזה מרמז שבעה רקיעים ולמעלה מהם, וכן הענין בכל חילוקי הלשונות שנראים שונים, ומרמזים דברים נשגבים מבינתנו].

כִּי כָל פֶּה לֵף יוֹדָה כו' - כך ראוי להיות, וכן יהיה לכל אחד בסוף, וכן אמרו חז"ל ב"וכל לשון לך תשבע" שבשעה שאדם נולד משביעין אותו תהי צדיק כו', וכן "וכל ברוך לך תכרע" ביציאתו מן העולם.

הא - ל בתעצומות עוזך הגדול כו', כאן מפרש ביאור מה זה הא - ל הגדול הגבור והנורא, ואמנם אין זה ביאור שלם רק מכון אחד, מתוך הרבבות.

הַבּוֹחֵר בְּשִׁירֵי זְמֶרָה - אין הכוונה שבחר באחד מבין שירי הזמרה, כגון שבחר בשירי דוד טפי מאחרים, אלא שבחר שיעבדהו בשירי זמרה, ולא בעבודות אחרות, כגון קרבנות או לבנות היכלות וכיו"ב.

ענייני יציאת מצרים – ליקוטים מתוך שיחות

הנס שבקרבת פסח

אמר הרב זללה"ה דמצות קרבן פסח ניתנה מתחילתה שיהיה קיומה על ידי נס, דתמיד צריך להגיע לנס שיוכלו לשחוט כל הפסחים בזמן מועט של שתי שעות ושיכנסו כל ישראל בעזרה ועוד.

והרי אפילו אם נחשב רק רגע המעבר של כל אדם עם פסחו, כיון שהיו כל כך הרבה בני אדם וכמובא להלן מהגמרא ומדרש, אפילו אם כל אחד יעבור בשער רק רגע אחד, הרי גם כן אין זמן מועט כל כך מספיק לכולם, שהרי היו שוחטין שתי שעות, ויש בהם לא יותר מ-120 דקות, וגם מבחינת השטח כיצד נכנסו כל הקהל הגדול הזה עם כבשיהם בתוך העזרה שהוא שטח של רוחב אחד עשר אמה על אורך קל"ה אמה, שזהו בסך הכל כ-500 מ"ר, ונכנסו שם מאות אלפים עם הכבשים, והיה מי שחישב שעל כרחק להכניס כאלף בני אדם בכל מ"ר.

וכמבואר בגמרא פסחים דף ס"ד ב' "פעם אחת ביקש אגריפס המלך ליתן עיניו באוכלוסי ישראל, אמר ליה לכהן גדול תן עיניך בפסחים, נטל כוליא מכל אחד, ונמצאו שם ששים ריבוא זוגי כליות, כפלים כיוצאי מצרים חוץ מטמא ושהיה בדרך רחוקה. ואין לך כל פסח ופסח שלא נמנו עליו יותר מעשרה בני אדם, והיו קוראין אותו פסח מעובין", ובמדרש איכה רבה פרשה א' מובא המעשה הנ"ל ונוסף על זה תני רבי חייא אפילו ארבעים ואפילו חמשים, בר קפרא אמר אפילו מאה חוץ ממי שהיה טמא או בדרך רחוקה, פעם אחת נכנסו להר הבית ולא היה מחזיקן, והיה שם זקן אחד ומעכוהו, ע"כ²⁹.

²⁹ אמנם יש לשאול שהרי היה קרבן פסח אחד שהקריבוהו שלא כדין, כאשר טעה חזקיהו בעיבור השנה, כמבואר סנהדרין י"ב א' שעיבר ניסן בניסן מפני הטומאה וביקש רחמים על עצמו, משום שהקריבו פסח שלא כדין, ואם כן יש לשאול למה אז הצליחו להקריב קרבן פסח, הרי לא היתה סיבה שיעשה להם נס על חטא, השיב הרב זללה"ה דמכל מקום היה הנס משום שכן קיימו המצוה, אלא שזה

ספור יציאת מצרים

החילוק בין מצות זכירה למצות סיפור

בליל הסדר אנו חייבים לזכור יציאת מצרים בשתי מצוות ויש הבדל ביניהן: **האחת** זכירת יציאת מצרים כבכל לילה, **והשנית** מצות סיפור יציאת מצרים של אב לבנו כמו שכתוב והגדת לבנך, וכן סיפור כל אחד לעצמו, אפילו כולנו חכמים. - ויש לבאר ההבדל ביניהן: ענין זכירה נאמר על דבר ידוע שצריך רק 'להזכיר' ענינו, ומצות 'סיפור' אין יוצאים בזה, עד שיתחיל עבדים היינו וכו' שמספר כל הענין מתחילתו כמספר למי שאינו יודע הענין כלל.

הסיבה שנעשתה היציאה בגילוי שכינה

יציאת מצרים נעשתה בניסים גלויים ובגילוי שכינה כמו שאמרו ובמורא גדול זה גילוי שכינה, ואמרו אני ולא מלאך אני ולא שרף וכו', אלא הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו, ויש לבאר שזה בכלל מה שנאמר אשר 'הוצאתי' אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים, 'הוצאתי' - אני בכבודי, שהיציאה נעשתה באופן זה כדי שנכיר ונדע גדולתו יתברך, שהרי היה הקדוש ברוך הוא יכול להוציא אותנו ממצרים בדרך הטבע ברצון פרעה כי לב מלכים ושרים ביד ד' אל כל אשר יחפוץ יטנו, והיציאה נעשתה בצורה זו שנדע שד' שליט בעולמו ומנהיגו כרצונו, ועוד שעל ידי שהקדוש ברוך הוא בעצמו הוציאנו מעבדות לחירות נרגיש יותר מחויבים לעבדו, בכח ההרגשה הזו יקל עלינו להכניע היצר הרע.

דברי הרמב"ן בעיקר ענין זכרון יציאת מצרים

וביאר הרמב"ן בסוף פרשת בא למה החמירה התורה כל כך באכילת חמץ ובעזיבת הפסח, אף על פי שאין במעשה כשלעצמו פשע ועוון, אלא לפי שכל האמונה

שעיברו את אדר היה שלא כדין וחל העיבור משום דכתיב אשר תקראו אותם וכתוב אתם אפילו מוטעים, א"נ שמא קדושת המקום גורם.

הנמסרת בכל דור בנויה על מה שראינו בעינינו ביציאת מצרים, ובעבור כי הקדוש ברוך הוא לא יעשה אות ומופת בכל דור לעיני כל רשע או כופר, יצוה אותנו שנעשה תמיד זכרון ואות לאשר ראו עינינו, ונעתיק הדבר אל בנינו ובניהם לבניהם ובניהם לדור אחרון כו', וכן כיו"ב מצוות רבות זכר ליציאת מצרים, והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלקים, כי הקונה מזוזה בזו אחד וקבעה בפתחו ונתכוין בענינה כבר הודה בחידוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו וגם בנבואה, והאמין בכל פינות התורה³⁰, מלבד שהודה שחסד הבורא גדול מאד על עושי רצונו, שהוציאנו מאותו עבדות לחירות וכבוד גדול, לזכות אבותינו החפצים ביראת שמו כו' ע"ש.

ועוד ביאר הרמב"ן בפרשת יתרו ענין אמירת אנכי ד' א' אשר הוצאתיך מארץ מצרים כו' ע"ש שזו המצוה תקרא בדברי רבותינו קבלת מלכות שמים, ועי"ש עוד כל הענין, וביאר בפרשת ואתחנן הקשר של שבת עם יציאת מצרים, עי"ש, וע"ע מ"ש הרמב"ן במאמר תורת ד' תמימה.

"ואני אקשה את ליבו" - לא כפוחו נגד רצונו

כתוב על פרעה שבהתחלה הקשה את ליבו מעצמו ואחר כך משמים הקשו את ליבו, ויעוין ברמב"ן על התורה שנתקשה בזה מה תובעים ממנו הרי הקשו את ליבו שלא מרצונו, ואם רוצים להענישו אפשר לעשות בלי להקשות ליבו, ופירש הסבר אחד שבמצבו זה היה מגיע לו הדבר, ועוד ביאר שפרעה גם עכשיו לא רצה לקבל עול מלכות שמים, ואם היו מפסיקים המכות לא היה רוצה לשלחם גם לאחר שראה גבורת ד', רק מפני שמתירא מהמכות הרי הוא נאלץ לשלחם, וכיון שהוא באמת אינו רוצה רק שהמכות מאלצים אותו, נתנו לו משמים כוחות וגבורה להתמודד ולאזור אומץ נגד המכות, אבל לא הקשו את ליבו שלא יחזור בתשובה, ומה שלא חזר בתשובה מפני שבאמת לא רצה לחזור בתשובה, ונתנו לו רק את הכוח הפיזי להתמודד עם המכות.

³⁰ א"ה, כנראה חסר כאן תיבת תפילין או ק"ש שרק שם הוזכרה יציאת מצרים.

החילוק בין יהודי לגוי בהסתכלות על יסורים

וזהו החילוק בכל מקום בין יהודי לגוי כמו שאמרו בגמ' הנותן סלע לצדקה בשביל שיחיה בני ובשביל שאזכה לעולם הבא, הרי זה צדיק גמור, ובגוי אינו כן, שהיהודי שנותן צדקה למטרה מסויימת ובסוף לא התמלאה משאלתו לא הושלמה המטרה שבגללה נתן צדקה, אינו מתחרט על שנתן שהרי עשה כאן מצות צדקה, אבל הגוי מתחרט על שנתן שאינו עושה אלא בשביל מטרתו וכן הוא אצל פרעה שלא אמר שרוצה לשלחם אלא מפני יראת המכות ואף שאמר ד' הצדיק ועוד, לא היה רוצה לקבל בזה מלכות שמים, ועושה כן רק מפני יראת המכות.

פרעה לא הבין כיצד יתכן שהשיעבוד הארוך למרות שבני בכורי ישראל

והנה היהודים במצרים היו משועבדים פ"ו שנה אצל פרעה, [שאף שהיו שם מאתיים ועשר שנים אבל השיעבוד היה רק פ"ו שנים משנולדה מרים, כמו שאמרו מרים מלשון מרירות], ועכשיו מגיע משה ואומר בשם ד' שהוא האלקים, והם עמו ומצוה לשלחם, ותמה פרעה על זה, א"כ הוא האמת, איפה היה עד עכשיו, ולמה הניחם להשתעבד עד עכשיו, וגם מובא שע"פ האצטגנינות היתה מצרים בשיא הכוח ולכן סבר שאין כאן אלא כח זמני שעתיד להתחלף, שאם האמת כפי שאומר משה לא יתכן שהיה מניחם להשתעבד כל אלו השנים, אבל האמת שהיה השעבוד לטובתם של ישראל וזהו התכלית שלהם לצאת מהשיעבוד ולהיות לעם הנבחר, וזהו שמיועד להם מראש בברית בין הבתרים, אבל זהו החילוק בין יהודי לגוי שהגוי אינו מכיר מושג כזה להצטער בשביל העתיד, שאינו מכיר אלא בעולם הזה ואינו מחפש בתכלית אחרת, ולכן לא יתכן בדעתו שהיו ישראל משועבדים כאן שנים רבות ודורות שלמים שנשארו כאן ועדיין זה לטובה, ולכן אף שראה גבורת ד' במשך י"ב חודש היה השיעבוד של פ"ו שנה אצלו כהכרח שאין זה אמת ואינו אלא כח זמני שהרי ע"פ האצטגנינות היה שיא הכוח אצל מצרים, וזהו כל מהות היהודי לדעת שהוא נמצא כאן בפרוזדור והכל לטובתו, ואף היסורים שמקבל יודע ומאמין שבאמת הם לטובתו.

אנו רואים ומאמינים שבכל דור עומדים עלינו לכלותינו ובכל מקום שנעשה חורבן במקום א' חוזר לפרוח וצומח ממקומות נוספים, ורואים שבכל האומות לא

נשאר שום אומה שזוכרים שזוהי האומה מפעם, ואף הערבים רובם אינם בני ישמעאל, רק מתי מעט נשארו מהם שהובטח להם להתקיים מזכותו של אברהם, ורק ישראל הם שנשארו לפרוץ בכל הדורות, וצריך להרגיש הקשר האישי שיש לכל אחד מישראל, כמו שאמרו יראה עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שעניינו שהגאולה היתה לכל אחד ואחד בנפרד שנהיה לחלק ד' ושישראל הם המעמידים את העולם.

האמת בהדרבה עניינים הפוך ממה שנראה

"ויהי שם לגוי" – מלמד שהיו ישראל מצויינים שם"

א. "מצויינים שם" - כשהיו רואים אותם ברחוב יכלו לציין 'הנה יהודי', ראו את היהודים כ'עם' נפרד בתוך העם של המצרים, [שהיה שמם ומלבושם ולשונם משונים מן המצריים, מסומנים היו וידועין שהם גוי לבדם חלוק מן המצריים].

ראו במצרים שהיהודים הם עם שלם, אחרי שנים רבות שהם במצרים, עדיין ניכר לכל שיש כאן עם נפרד, ראו על כל יהודי שהוא שייך לעם היהודי, וזהו ויהי שם לגוי, שהיו לגוי ועם לעצמו.

כשקוראים את הפסוקים על תחילת השיעבוד במצרים ובני ישראל פרו וישרצו וגו' ותמלא הארץ אותם, ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל וגו', לכאורה לפי מה שנראה לבני אדם, בגלל שניכר היה לכל שבני ישראל הם שונים, ואינם נראים מצריים, אלא הם עם נפרד, לכן חששו מהם המצריים והתחילו להשתעבד בהם, כמו שכתוב במפורש בתורה הנה עם בני ישראל וגו' הבה נתחכמה וגו', וניתן היה לחשוב שאם היו בני ישראל משתדלים להיות פחות שונים מהמצרים, פחות בולטים, היו מתאחדים עם המצרים והיה נמנע השיעבוד, - כך היה ניתן לחשוב.

אבל האמת היא שהכל בדיוק הפוך ממה שנראה בעיני בשר, המצרים לא שנאו את ישראל, אדרבה, הם אהבו אותם, אלא שהקדוש ברוך הוא "הפך" את ליבם שישנאו את היהודים, ורק בגלל שהיו מצויינים שם הם זכו להיגאל, וכמו שאמרו

במדרש בכמה מקומות "רבי הונא בשם בר קפרא אמר בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים, שלא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם, ולא אמרו לשון הרע, ולא נמצא בהן אחד פרוץ בערוה".

הדברים מפורשים בתהילים [ק"ה] "הִפָּךְ לָבָם לְשֹׂנְאֵי עֲמוֹ לְהַתְנַחֵל בְּעַבְדֵּיו", "הפך" לבם, הקדוש ברוך הוא הפך את לבם של המצרים שישנאו את היהודים, המצרים אהבו את היהודים³¹ וכמו שכתוב לא תתעב מצרי כי גר הָיִיתָ בְּאֶרֶצוֹ, בני ישראל הפריחו את כל מצרים והעשירו אותה, לא היה להם סיבה לשנא אותם, אמנם הם אמרו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו, אבל זה רק 'תירוץ' שהקדוש ברוך הוא שם לפניו, האמת היא שהקדוש ברוך הוא נתן להם שנאה לבני ישראל.

- ובאמת לא היו המצרים נתבעים על כך וכמו שהאריך הרמב"ן שנתבעו רק על מה שהוסיפו להשתעבד יותר ממה שנגזר.

בקובץ אגרות מרן החזון איש זללה"ה (ח"א ר"ח) מאריך להביא מן הנביאים ומדברי חז"ל שבני ישראל במצרים היו עובדי עבודה זרה... עי"ש, וברמב"ן פרשת בא "ומן הידוע שהיו ישראל במצרים רעים וחטאים מאד".

אפשר להיות במצרים ולחשוב שרואים הכל, הנה המצרים כועסים על היהודים, והכל נראה ברור כל כך, שההתבלטות היא הגורמת את השיעבוד, ולא לדעת שהאמת היא בדיוק הפוך ממה שנראה לעינים, דוקא ההתנהגות הראויה היא זו שגרמה לגאולה, למרות שהקדוש ברוך הוא גלגל גם שהשיעבוד יתחיל על ידה.

ויש בזה דברים נוספים במדרש שמות, שכל השיעבוד החל כשרצו היהודים להתחיל להידמות למצרים³².

³¹ כמבואר במדרש שמות רבה "רבנן אמרי למה קראו מלך חדש והלא פרעה עצמו היה, אלא שאמרו המצרים לפרעה בא ונזדווג לאומה זו, אמר להם **שוטים אתם עד עכשיו משלהם אנו אוכלים והיאך נזדווג להם, אלולי יוסף לא היינו חיים**, כיון שלא שמע להם הורידוהו מכסאו שלשה חדשים, עד שאמר להם כל מה שאתם רוצים הריני עמכם והשיבו אותו, לפיכך כתיב ויקם מלך חדש, ע"כ.

³² וז"ל המדרש "רבנן פתחין פתחא להאי קרא "בה' בגדו כי בנים זרים ילדו עתה יאכלם חודש את חלקיהם", ללמדך **כשמת יוסף הפרו ברית מילה, אמרו נהיה כמצרים**, מכאן אתה למד שמשא מלך ביציאתן ממצרים, [ר"ל שהראיה לכך היא ממה שמשא היה צריך למול אותם ביציאת ממצרים], וכיון

ויש לבאר שהקדוש ברוך הוא עשה כן כדי לשמור על עם ישראל, לסייע להם להיבדל מהגויים, ובהרבה דורות שנאת הגויים שמרה על עם ישראל שלא להיות כמותם.

ומרדכי לא יכרע

ב. כעין זה במגילת אסתר כשקוראים את המגילה בקריאה פשוטה, הדברים נראים ברורים מאוד, כולם משתחווים להמן, מרדכי אינו משתחוה, המן כועס עליו, ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי לבדו, ולכן הוא גוזר גזירה על כל היהודים.

ומהי האמת? האמת היא שנגזרה הגזירה על כל היהודים דוקא משום שנכנעו והשתחוו לצלם, או משום שנכנעו והשתתפו עם סעודת אחשוורוש, ודוקא בזכות מרדכי זכו להנצל, כמבואר במדרש³³.

מי שהיה בשושן ראה דברים ברורים מאוד, כל היהודים בסכנה בגלל מרדכי, והאמת....

וכידאתך עברתך

ג. הטעויות הללו קיימות בכל שטחי החיים, הנה מבואר בגמרא תענית ח' א' שכל מי שמשפר מעשיו ונעשה יותר צדיק ויותר מדקדק במצוות, מדקדקים איתו

שעשו כן הפך הקדוש ברוך הוא האהבה שהיו המצריים אוהבין אותן לשנאה, שנאמר הפך לבם לשנוא עמו להתנכל בעבדיו".

³³ בילקוט שמעוני אסתר "מיד רץ אליהו ז"ל בבהלה אל צדיקי עולם ואצל נביאים הראשונים, ואמר להם שמים וארץ וכל צבא השמים בוכים במר נפש וכל העולם כלו אחזתו חיל כיולדה ואתם יושבים ודוממים, אמרו לו מפני מה אמר להם מפני שאכלו ושתו ממשתה אחשוורוש והושלמו ישראל לטבח ולמחות שמם מן העולם, **אמר משה לאליהו כלום יש אדם כשר בדור, אמר לו יש אדם אחד בהם ומרדכי שמו**, אמר להם הודיעו שיעמוד הוא משם ואנחנו מכאן בתפלה ובתחנונים, אמרו לו רועה נאמן כבר כתבו אגרות של כליה על צאנך וכבר היא חתומה, מיד א"ל משה לאבות העולם אם בטיט היא חתומה רחמים נשמעים ואם בדם היא חתומה מה שהיה יהיה, מיד בא אליהו ז"ל אצל מרדכי והודיעו ומרדכי ידע את כל אשר נעשה".

יותר מן השמים, והגמרא שם מביאה כמה פסוקים על כך, שכל המצדיק עצמו מלמטה "מצדיקים" עליו את הדין מלמעלה.

הרב זללה"ה היה אומר על בעלי תשובה שנהפך עליהם הגלגל - "זהו סימן טוב", אדם שמתקדם ופתאום נתקל בקושי או צרה, הוא נשבר מזה, האם אני לא רצוי? למה יש עלי כעס ומדת הדין, והאמת על פי חז"ל אדרבה, אם הוא כבר בדרגה אפשר לעזור לו יותר להתקדם... אתה מתקדם "ומטפלים" בך זה רק סימן טוב, סימן שמרוצים מההתקדמות שלך.

כשאדם נמצא בתוך הקושי בתוך הצרה, קשה לו לפרש אותה כראוי, הוא רואה אותה כחסרון, אבל אם אדם ידע את הדברים ויאמין בהם, הוא יראה את מצבו בצורה אחרת, אם יספרו לו את אותו הסיפור שלו עצמו על אדם מלפני כמה דורות, ידע בנקל לפרש זאת כראוי, אך כשהמדובר הוא עליו בעצמו, קשה לו לפקוח את העיניים, וצריך התבוננות מקדימה לכך כדי לדעת לראות את הדברים כפי שהם באמת, שמי שמשפר מעשיו לא יתכן שיאונה לו מכך כל רע, וגם אם נראה שהוא נענש יותר, זה דוקא משום שמגיע לו יותר טובות, ועל כן נוהגים כלפיו, כפי שהוא יותר טובתו.

כשאדם נתקל בקושי זה מראה על קירבתו ושאיבו אב הרחמן מצטער עבורו בשביל להיטיב לו, והרבה פעמים דרך רשעים צלחה, וזה ההיפך ממה שנראה לבני אדם המסתכלים על הנהגת העולם כפי דעתם.

'וימררו' - כדי שיגאלו

ד. כיוצא בדבר הקדוש ברוך הוא מבטיח לבני ישראל שיגאל אותם, והמציאות שנראית היא הפוכה וימררו את חייהם נוסף שיעבוד על השיעבוד, עד שאפילו משה רבינו מתפלא על כך "ומאז באתי אל פרעה - לדבר בשמך הרע לעם הזה".

והאמת היא כמו שמבואר שאם לא קושי השיעבוד שבגללו היה אפשר לקצר את שנות השיעבוד שנגזרו עליהם, היו בני ישראל צריכים להישאר במצרים עוד כמאתיים שנה לפחות, אם כן נמצא שכל אלו שהתמרמו על קושי השיעבוד, אם

לא השיעבוד לא היו יוצאים ממצרים עד סוף ימיהם, שרק אחרי כמה דורות היה נגמר זמן השיעבוד, ובגלל קושי השיעבוד זכו בני הדור הזה לצאת ממצרים.

צער גידול בנים

ה. בדומה לזה האדם עושה דברים כדי שיהיה לו שקט, כדי שלא יהיה לו עול, בזמן שהפעולות האלו לא רק שלא מועילים כלום, כי כל מה שנגזר על האדם יבא עליו, אלא הם הם המביאים עליו תוספת עול וקושי, ומונעים את הזכות להנצל מהצער.

במכתבי התעוררות ח"א פ"ו א' על המבקשים להמנע מצער גידול בנים, וז"ל "...וכאילו הצער הוא נגרם על ידי הבנים, ולא דעת ולא תבונה לו לדעת כי הצער והסבל שהגיע לו נגזר עליו בראש השנה על מעשיו, והוא מצטרף לכל המאורעות הסובבים אותו, חלק מכאבי הגוף, וחלק מעול מלכות ומעול דרך ארץ, וחלק מקנאה ותחרות, ומשכן רע וכו' וכו', ובזכות צער גידול בנים נבצר מהם אחת הנה ואחת הנה, והרי הוא בא לחסוך צער על ידי מיעוט הזכיות המצילים אותו מהם".

המקבל על עצמו עול תורה

ו. בכל עניני השתדלות ופרנסה הטעות הזו מצויה ביותר, כי בעוד שהאמת היא שהכל שלוח מאיתו יתברך, וההשתדלות מצוה בלבד וכל השתדלות שאיננה מחוייבת היא חסרון באמונה וכמו שהאריך מרן החזון איש זלה"ה באמונה וביטחון, והשתדלות מיותרת אינה מועילה כלום ורק מביאה את ההיפך, הנה בעיני בני אדם נראה ברור לנגד עיניהם הרבה פעמים שהמרבה להשתדל מצליח והממעיט מפסיד, ואינם מבינים שאין שום ריוח בעולם אם איננו על פי רצונו ית'.

ובמכתבי התעוררות ח"א פ"ו ג' "...מי כמוך מאמין באמונה שלימה כי לא בכח יגבר איש, וריבוי השתדלות גורם היפך מן המקווה, וכל מזונותיו של אדם קצובין, ובמקומך יושיבך ובשמך יקראוך, לא העדיף המרבה, אלא אדרבה, והממעיט לא

החסיר, אלא אדרבה, ואין לנו אלא מצות השתדלות שנצטוינו בה לסייע בהסתר פנים, ועיין רמב"ם שלהי הלכות שמיטה ויובל³⁴.

ובאבות פרק ג "רבי נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ וכל הפורק ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ".

יוסף ושר המשקים

ז. כיוצא בדבר שמענו מהרב זללה"ה על בקשת יוסף משר המשקים, "כי אם זכרתי", שגילו לנו חז"ל שיוסף נענש להישאר בבית האסורים עוד שנתיים נוספות בגלל ההשתדלות היתירה שביקש משר המשקים שיזכרהו, וכמו שביאר מרן החזון איש זללה"ה באמונה וביטחון, ואם לא היה עושה כן היה יוצא מיד, ואם לא היו מגלים זאת חז"ל היינו אומרים "נס שלפחות הוא ביקש משר המשקים שיזכרהו, כי אחרת עד היום הוא עוד היה נשאר שם", לפי מה שנראה בעיני בשר שר המשקים הוא זה שהציל את יוסף, אבל האמת...

סיכום הדברים

מן האמור נלמד שאדם שמתנהג בעולמו לפי מה שנראה בעיני בשר הוא חי בעולם הפוך, הוא רואה את הטוב כרע ואת הרע כטוב, את המועיל כמזיק ואת המזיק כמועיל, הוא יכול להתרוצץ כל ימיו כדי למצא רווחה, בזמן שהמציאות היא שהפעולות שעושה הם המביאים אותו לצרה, ולעולם לא יוכל לעמוד על טעותו, כי הנה יש לו סימוכין לדבריו, עשיתי השתדלות זו והרווחתי, ומעשה זה וניצלתי, ובגלל שדיקדקתי הפסדתי, ואם לא הייתי לומד כבר הייתי עשיר, והנה

³⁴ וז"ל הרמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק יג הלכה יג "ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ד' לשרתו ולעובדו לדעה את ד' והלך ישר כמו שעשהו האלהים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ד' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעה"ז דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללוים, הרי דוד ע"ה אומר ד' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי".

פלוגי שהערים על הקונים התעשר, ופלוגי שפחות מדקדק יש לו נחת מילדיו, ובאמת הכל יכול להיות נכון עד כמה שניתן לראות. [וכמו שמפורש בתורה שפרעה אמר אל עמו הנה עם בני ישראל וגו' פן ירבה וגו' ויקוצו וגו', הרי מפורש בתורה שזו הסיבה שהתנכלו לעם ישראל, ומי יעיז לחשוב אחרת, וכן במרדכי והמן כמו שנתבאר].

אבל מהתבוננות בדברי חז"ל במקומות רבים רואים שאין שום קשר בין מה שאנו רואים לבין המציאות, והרבה פעמים המפסיד הוא זה שהצליח בהשתדלותו, ואותו אחד שרע לו הוא המאושר, וכמה חסד כאן בעולם הזה למי שמריעים לו, וכל זה עוד לפני שמזכירים עולם הבא אשר עין לא ראתה.

היחיד שיכול להיות מאושר במעשיו ולדעת שהוא עושה לעצמו את הטוב ביותר בזה ובבא, הוא רק זה שעושה את רצון בוראו, **היחיד** שיכול לדעת שהרויח מהמשא ומתן שהיה לו עם חבריו הוא רק זה שויתר, העשיר היחיד הוא השמח בחלקו.

נסתרים דרכי ד' ומאוד עמקו מחשבותיך, ובכל הדורות ראו שהצער והצרה הם בעצמם הביאו וקירבו את הישועה, גם בדברים שלכאורה נראים ההיפך הגמור, ומי שזכה להתחזק באמונה הזו, בלי להבין, זכה בכל עולמו **בעולם הזה**, ולעולם הבא עין לא ראתה וגו'.

את הידיעה הזו פרעה לא ידע, הוא לא האמין שיכול להיות שמי ששולט בכל העולם יעשה רע לעמו, כי הוא לא האמין שיכול להיות אדם שהטוב ביותר עבורו זה שיהיה לו עכשיו יותר רע, ולכן הכביד את ליבו, כי עם כל האותות שראה היתה לו כאן קושיא.

הישועה ממתנה למעשה אחד

בספר שופטים ו' כתוב המעשה שהיה בימי גדעון בחג הפסח:

הנביא מזכיר תחילה את צרת בני ישראל, **"ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ד' ויתנם ד' ביד מדין שבע שנים"**, ואז חזקה יד מדין על ישראל, והיו בני ישראל עושים להם מערות ומתחבאים בהם מפני מדין, והמדיינים היו אוכלים להם כל מה שהיו

זורעים, "וזהו אם זרע ישראל ועלה מדין ועמלק וגו' והשחיתו את יבול הארץ ... ולא ישאירו מחיה בישראל ושה ושוור וחמור, כי הם ומקניהם יעלו, ואהליהם יבואו, ובאו כדי ארבה לרוב ולהם ולגמליהם אין מספר ויבואו בארץ לשחתה, וידל ישראל מאד מפני מדין, ויעקו בני ישראל אל ד', ויהי כי זעקו בני ישראל אל ד' על אודות מדין, וישלח ד' איש נביא אל בני ישראל ויאמר אליהם כה אמר ד' א' ישראל אנכי העלתי אתכם ממצרים ואוציא אתכם מבית עבדים וגו' ולא שמעתם בקולי", למה אתם עובדים עבודה זרה אף שאמרתי לכם שלא לעבוד ע"ז.

ואז מתחיל ענין הנסים שנעשו על ידי גדעון והמעשה שהיה בחג הפסח:

וכתוב **ויבוא מלאך ד' וישב תחת האלה אשר בעפרה אשר ליואש אבי העזרי,** מגיע מלאך ויושב תחת העץ בחצר של יואש.

וגדעון בנו חובט חיטים בגת להגיס מפני מדין, מדין היו חוטפים להם כל מה שהיו זורעים, לפי שהיה מתיירא ממדין, לא היה יכול לחבוט את החיטים בגורן, שמיד ירגישו בכך ויחטפו הכל, ובשביל להסתיר מהמדיינים היה גדעון בנו של יואש חובט את החיטים בגת שהוא מקום דריכת הענבים, לפי שלא היה זה זמן דריכת הענבים אלא זמן קצירת החיטים, היה נטמן בגת שלא יבואו מדין לחפש שם בזמן זה, הנה הגיע מלאך וישב תחת עץ האלה בחצר של יואש, עד שגדעון חובט את החיטים ולאחר שחבט נגלה אליו: **"וירא אליו מלאך ד' ויאמר אליו ד' עמך גבור החיל".**

וביאור הדבר למה התישב תחילה המלאך תחת העץ ולא התגלה אליו מיד, מבואר במדרש והביאו הרד"ק שהמלאך המתין עד שימצא לגדעון זכות, שכיבד את אביו בכך שחבט את החיטים, וכמו שהביא רש"י שהיה רגיל שאביו היה חובט החיטים והוא כוברן [מסנן ומנפה], אמר לו גדעון לאביו אבא זקן אתה אם יבואו המדיינים לא תוכל לנוס, לך אתה ואני אחבט במקומך, וכיון שעשה כך אמר המלאך קיימת מצות כיבוד אב ראוי אתה שיגאלו בני על ידך.

וכלפי שאמר לו המלאך ד' עמך גבור החיל השיב גדעון למלאך: **"ויאמר אליו גדעון בי אדני ויש ד' עימנו ולמה מצאתנו כל זאת ואיה כל נפלאותיו אשר סיפרו**

לנו אבותינו לאמר הלא ממצרים העלנו ד' ועתה נטשנו ד' ויתננו בכף מדין", והביא רש"י מהמדרש "פסח היה, אמר לו אמש הקרני אבא את ההלל ושמעתי שהיה אומר בצאת ישראל ממצרים, ועתה נטשנו, אם צדיקים היו אבותינו, יעשה לנו בזכותם, ואם רשעים היו כשם שעשה להם נפלאותיו חנם כן יעשה לנו ואיה כל נפלאותיו", גדעון טוען למלאך שמן הראוי שיעשו לישראל ניסים כמו שנעשו במצרים, על אף שאינם ראויים לכך.

עד עכשיו גדעון דיבר עם המלאך, מכאן ואילך הקדוש ברוך הוא בעצמו מדבר עם גדעון:

"ויפן אליו ד' ויאמר לך בכחך זה והושעת את ישראל מכף מדין הלא שלחתיך", כתוב במדרש כיון שלימד סנגוריא על בני ישראל אמר הקדוש ברוך הוא חיך למדת סנגוריא על בני כדאי אתה שאדבר עימך, לכן כתוב ויפן אליו ד' ומתחילה היה על ידי מלאך וזהו בכחך - בזכות שלימדת סנגוריא, שאמר שראוי שיעשו ישועה.

רואים כאן איך מן השמים ממתניגים לנו שתהיה הזדמנות שיתאפשר איך להועיל לנו, למדנו כמה מן השמים ממתניגים למצוא זכות, בני ישראל זועקים וכבר נשלח מלאך, והמלאך כבר יושב תחת העץ וממתין שתהיה זכות, ברגע שיש זכות של כיבוד אב המלאך כבר מדבר עימו, וברגע שזכה ללמד סנגוריא הקדוש ברוך הוא בעצמו כבר התגלה אליו הקדוש ברוך הוא עצמו.

אחר כך כתוב שביקש גדעון סימן שד' מדבר עימו:

"ויאמר אליו אם נא מצאתי חן בעיניך ועשית לי אות שאתה מדבר עימי" ... והקריב קרבן ולאחר שעשה כן, כתוב **וירא גדעון כי מלאך ד' הוא**, עיי"ש באריכות, ויש שם אריכות בדברי הנביא עוד שנצטוו בלילה ההוא כמה מצוות בהריסת מזבחות הבעל והאשירה וכן כמה מצוות בהוראת שעה להקריב את פר העבודה זרה לשמים שלא כדין תורה, וכמבואר בתמורה כ"ח ב' ששמונה דברים הותרו באותו הלילה.

ולאחר מכן מדין ועמלק ובני קדם נאספו יחדיו להלחם בישראל, וגדעון יוצא למלחמה עימם, וכמבואר בשופטים שם פרטי הענין, וכשיוצא גדעון הוא מבקש סימן מהקדוש ברוך הוא:

"ויאמר גדעון אל הא-לקים אם ישך מושיע בידי את ישראל כאשר דיברת".

וכתוב מהו הסימן "הנה אנכי מציג את גזת הצמר בגורן, אם טל יהיה על הגיזה לבדה ועל כל הארץ חורב, וידעתי כי תושיע בידי את ישראל כאשר דברת", שרק על הגיזה יהיה טל, וכל השאר יהיה יבש.

"ויהי כן, וישכם ממחרת ויזר את הגיזה וימץ טל מן הגיזה מלוא הספל מים", רק הגיזה התמלאה מים.

"ויאמר גדעון אל האלקים אל יחר אפך בי ואדברה אך הפעם, אנסה נא רק הפעם הגזה יהי נא חרב אל הגזה לבדה ועל כל הארץ יהיה טל", ביקש פעם נוספת שיהיה סימן הפוך שרק הגיזה תשאר יבשה וכל השאר יהיה טל.

ויעש אלקים כן בלילה ההוא ויהי חרב אל הגזה לבדה ועל כל הארץ היה טל".

וצריך להבין מה הענין שהוצרך סימן והיפוכו, שבתחילה מבקש שהכל יהיה יבש ואחר כך הפוך, אם אינו מסתפק בסימן אחד מה עוזר לו שתים, ומבואר שהסימן הראשון לא הצליח כ"כ אמנם הגיזה היתה מלא הספל מים, אבל לא כתוב שכל השאר היה יבש, וזה לא כפי שביקש שיהיה חורב בכל הארץ, וביארו בגמרא הטעם לפי שזה לעשות רע לעולם שלא יהיה טל ואין הטל פוסק, ולכן רצה סימן אחר שיצליח, שביקש שרק אצלו לא יהיה טל, וכך היה.

ובמדרש נתבאר בזה עוד שבפעם הראשונה כתוב ויהי כן לא הוזכר שם שמים, ובפעם השניה ויעש אלקים כן שאין הקדוש ברוך הוא מיחד שמו על הרע שאמר לו הקדוש ברוך הוא לגדעון הכל בצרה מחמת שאין טל ואני איחד שמי וכתוב לא יגורך רע אבל בפעם השני שביקש שיהיה טל על כל הארץ הוזכר שם שמים, לכן כאן כתוב ויעש א' כן.

ובמדרש יש דברים נוספים שאמר לו הקדוש ברוך הוא אני אמרתי אהיה כטל לישראל ואתה אמרת יהי חורב לכן כתוב ויהי כן שמעצמו נעשה, וכן כתוב בירמיהו כשהיה מדבר דברי נחמות היה מייחד שמים שנאמר כה אמר ד' זכרתי לך חסד נעוריי וגו' הזכירו בזה שם שמים, אבל בדברי התוכחה כתיב דברי ירמיהו,

וכן אצל משה על כל דבור ודבור כתיב וידבר ד' וכשבא להוכיח כתיב אלה הדברים אשר דיבר משה וגו'.

רואים איך שמחזירים מן השמים שיהיה זכות ויוכלו להיגאל!.

והנה אין אנו יודעים הנהגות שמים אבל אנחנו רואים מהדברים הנ"ל איך שמחכים למעשים שלנו ושיהיה זכויות שיוכלו להיגאל בזכותם.

ליקוטי הנהגות

.....

א"ה, רשמתי כמה דברים ממה **שראיתי נוהגין**, וכן העתקתי ממה שמצאתי כתוב, לא באתי להקיף כל דיני ליל הסדר, ולא שאר השיטות להלכה אלא רק מה שראיתי שנהגו, הדברים **לא** נכתבו להוראה ברבים, ומכל מקום כתבתם לתועלת לעורר ולברר.

ערב פסח

סדר בדיקת הבית ודין בדיקת המקומות השונים, והכנת הבית לפני ליל י"ד איך שלא ישאר הרבה לליל י"ד נתבאר בקונטרס זמן חירותינו חלק ראשון באריכות.

קודם שקיעת החמה של ליל בדיקת חמץ עושים סיור בכל הבית איזה מקומות סגורים ומסומנים ומבררין שהכל כתיקנו, [ויקדים לברר קודם את השעה שמוכרים החמץ].

ליל בדיקת חמץ

- א. משאירים מעט מקומות שאינם בדוקין ומפזרים במקום שאינו בדוק עשר חתיכות חמץ פחותים מכזית סגורים כל אחד בנפרד בתוך שקית ניילון קשורה, והרב זללה"ה נהג לזרוק בעצמו את השקית הזו לאש למחרת בזמן שריפת החמץ.
- ב. מתפללים מעריב בזמן, כי חייבים לבדוק מיד בתחילת הלילה, ואסור להתחיל לאכול או לעשות שום מלאכה חצי שעה קודם הלילה, וכמדומה שנוהגים מהשקיעה, מיהו סתם מלאכות הם לצורך ביעור חמץ, - ומי שצריך לאכול יאכל קודם שקיעת החמה, וטעימה על ידי שומר יש להקל בשעת הדחק.
- ג. נוהגים לברך על נר, ובודקים עם הנר מקומות הקלים, ובמקומות אחרים עוברים לפנס, (והנר דולק עד שאומרים כל חמירא, כדי שלא יסיח דעתו עד שיגמור את הבדיקה ויאמר כל חמירא, ויכול לכתחילה לכבותו אם אין נוח להניחו דולק).
- ד. אין להפסיק בין הברכה לבדיקה, ואחר שהתחיל לבדוק (אפי' לא מצא עדיין אחד מהפיתים, אבל למעשה בדרך כלל מצאו מיד), אם יש צורך אחר אין נמנעים מלדבר, ומכל מקום אין מתפנים לשום דבר עד שגומרים הבדיקה ואומרים כל חמירא כו'.

בדיקה במקומות השונים

- א. מזהירים לבדוק כל הכיסים, והכפלים שבבגדים שלובשים כעת, ובמכפלת המכנסיים, ושקית הטלית והתפילין³⁵.
- ב. בדיקת החצר ביום ב"ד בבדיקה קלה לחפש חתיכות הניכרות מלמעלה, ולהשגיח שלא מסתובבים ילדים עם חמץ, (זה היה בבית פרטי, אבל בבנין משותף מצוי מאד חמץ גמור על ידי ילדים שמסתובבים, ואעפ"כ מחפשים רק כזיתים, וכן צריך לבדוק ארון חשמל, וחדר פחי אשפה, - מקלט להשכיר ב"ג.

³⁵ מה שבדוקין שקית הטלית ותפילין הוא חומרא, שמא הניחו השקית פתוחה על שלחן עם פיורים, ומשאירים התפילין ברשות ישראל כיון שאינו דרך כבוד ליתנם ברשות הגוי.

ג. שמיכות בודקים אותם מפירורי חמץ על ידי שפושטים אותן לאור החלון, ואין מדקדקין הרבה אלא בהיבט עין לראות אם לא דבוק משהו הניכר להדיא.

ד. מזוודות ותיקי נשיאה שרגילים לשמש לחמץ, וכן תיקי אוכל של ילדים מהגן, רצוי לשים במקומות המושכרים לגוי אחרי בדיקה מכזיתים.

ה. ספר שמשתמשים בו כל ימות השנה וכן הפנקס חידושי תורה היה הרב זללה"ה בודק דף דף... ואין מדקדקים כל כך אלא רואים שאין שם פירוים ובודקים לאור רגיל בלי פנס או במישוש היד, וסומכים בזה גם על ילדים קטנים, וסיפר הגר"מ שליט"א שהחזו"א מסר לו ספר לבדוק וכאשר ראה אותו החזו"א שהוא מעיין היטיב בכל דף אם יש חמץ, העיר לו שלא ידקדק כ"כ, אלא אם יראה חמץ ניכר לעין (ביגלה בלשונו) יסלקנו.

במכירת חמץ

א. בשטר מכירה נהג הרב זללה"ה לצרף דף לשטר המכירה ב"ג שמפורש שם מקומות שמשכירים אותם ב"ג, [שמפני ריבוי המקומות לא נכנס הכל בכמה שורות של השטר הרגיל], ומי שקשה לו לפרט כל ארון וארון יכול לכתוב מה שנזכר בקל, ויסיים שמשכיר שאר כל המקומות המסומנים בדבק וכיו"ב, ולזכור שיהיו מסומנים לפני כניסת ליל י"ד, בזמן שנמסרים השטרות לגוי, ומי ששכח לסמן קודם השקיעה של יום י"ג מסתברא שיכול לסמוך בדיעבד על מכירת היום שהכל כתוב באותו שטר מכירה.

ב. אם חוששין לחמץ בתנור האפיה יש לכתוב התנור בשטר המכירה להשכרה, (או לסמנו בדבק), ועכ"פ לא למכור התבניות שטעונין טבילה, ושמעתי שלאחרונה כתב הרב זללה"ה רק מקום התנור. [וצריך בירור, וכהיום שרק משכירים הכלים אין לחוש, ובשטר המכירה כתוב שמוכרים רק כלים שאין צריכים טבילה כשנלקחים מהגוי].

ג. פעם בנוסחאות לקנין אגב היה כתוב אמה על אמה והרב זללה"ה היה כותב טפח על טפח כדי להשכיר לגוי מה שפחות.

סדר הבית

א. ארונות הספרים, נהגו לסגור בסדינים ובשנים האחרונות נהגו לסגרם בניילון שקוף שזה יותר כבוד הספר, ומה שנוהגים לנקות הספרים במקומות שנסגרים אינו דין של בדיקת חמץ אלא הזדמנות של נקיון וכבוד הספרים.

ב. מה שעוטפים השלחן שאוכלין עליו בניילון, מפני שמניחין דבר חם על המפה. - וכן מכסים השיש בנייר אלומיניום, וכן בקירות שלציידו בכל מקום שעלול לגעת שם אוכל].

ג. עד כניסת ליל ט"ו אפשר לפתוח המקומות של הגוי לכל צורך שהוא, מיום טוב אין לפתוח אלא לצורך גדול, ואם הפותח אינו דר בבית הזה יכול להקל יותר.

בבוקר

א. יש להשתדל לאכול החמץ עד כמה שאפשר משום 'בל תשחית' בשריפתו, ולכן יחשב מאתמול כמה שצריך לאכילה שלא בצמצום, (ויחלק המיותר לאחרים בזמן שיש להם תועלת מזה).

ב. כדאי למעט בחמץ הטעון שריפה, גם משום שלא תמיד הכל נשרף היטב, ובמקום שמפנים הפחים קודם זמן שריפה אפשר לזרוק לפח חלק מהחמץ ולקיים מצות שריפה בפתיים.

ג. כדאי להשליך לאש חתיכות קטנות כדי שישרפו לגמרי.

ד. השורפין את הערבות עם הנרתיקים בשריפת החמץ, צריכים להשגיח שלא יהיו שם פסוקים ודברי תורה. - הזכרתי זה לאפרושי מאיסורא, ואין מנהגינו כן.

ה. הבחורים הסמוכים על שלחן אביהם אינם אומרים כל חמירא כי הכל שייך לאביהם.

אחר הצות

א. נוהגין ללבוש במנחה בגדי שבת שהוא זמן הקרבת קרבן פסח, ולכן מאחרים קצת זמן תפילת המנחה כדי שיספיקו.

ב. מסתפרין קודם חצות.

ג. נטילת צפרניים קודם חצות, ואם שכח יטול אחר חצות.

ד. מכבסין עד חצות, אם התחיל להפעיל המכונה קודם חצות אפשר שתגמור אחר חצות, במקום הצורך אפשר להקל בכיבוס יותר מחוה"מ, כגון לקטנים גדולים יותר וכיו"ב.

ה. גיהוץ וקיפול בגדים אפשר להקל אחר חצות כיון שהרמ"א מיקל בחול המועד.

ו. צחצוח נעליים קודם חצות. - עיקר צחצוח הנעליים בחול המועד אינו ענין לאיסור כיבוס, ומכל מקום נהגו להמנע משום מלאכה, ואמר הרב זללה"ה בשם מרן החזון איש זללה"ה שבליטא מי שבא עם נעליים מצוחצחות בחול המועד היו מביטים עליו בתמהון. - והרב זללה"ה היה מהדר להבריש המנעלים בבגד לכבוד שבת חול המועד ויום טוב אחרון. - וכן מותר להבריש המגבעת.

ז. יהיה שלחנו ערוך מבעוד יום, כדי לאכול מיד כשתחשך (שלחן ערוך סימן תע"ב ס"א), לפני שיוצאים לבית הכנסת מבררים שהכל מוכן, המרור החרוסת המצות הכוסות והיין.

תפילת ערבית

בליל פסח קורא ההלל בבית הכנסת בלא ברכה, (דינים והנהגות פרק כ"ט), כי לדעת הרמ"א אין אומרים הלל בבית הכנסת כלל, ונוהגין כהגר"א³⁶ שאומרים ההלל, אבל ספק ברכות להקל, (ואע"פ שיצאו בבית הכנסת חוזרין וקורין ההלל בסדר ההגדה).

אם נמצא במקום שנוהגים לברך בבית הכנסת כדעת המחבר והגר"א, יכולים לבקש מהחזן שידקדק לברך בקול, ולכוין להוציא השומעים, ויוצאים ממנו הברכה הראשונה, ובברכה האחרונה שומעין מן החזן מיהללך עד סוף הברכה

³⁶ עיין ביהגר"א סימן תרע"א ס"ז, ובזה השלחן להר"ש הכהן ז"ל.

משום שהברכה מתחלת מיהללוך, (ואם חושש שלא ישמע מיהללוך ימהר ויאמר עד ברוך, ויחזור לשמוע מהחזן).

הדלקת נרות

יש להדליק נרות שידלקו עד סוף הסדר, ולכל הפחות עד סוף הסעודה, ולכן לא ידליק בנרונים קטנים.

כשמתארחים לביל הסדר מדליק בביתו, ומברכין על הדלקת נרות במקום עשיית הסדר, משום שבליל הסדר הקביעות היא יותר במקום הסדר, ולפי מה שנתבאר בחו"ב במסכת שבת אין מצות נר להדליק ביום טוב אחר הסעודה, ולכן בזמנינו שיש אור לא ידליק אחר הסדר בביתו, (אף כשחל בחול), מיהו יכול להדליק בביתו תחילה ואחר כך במקום האכילה, [ויכול גם לברך בביתו ואחר כך להדליק במקום האכילה, אלא שעדיף במקום הסדר מהטעם הנ"ל, ובשעת הדחק יכול לברך בביתו, ולעשות שליח להדליק עבורו במקום האכילה, ולדקדק שישארו הנרות דלוקים עד שמגיע לביתו לאחר הסדר³⁷].

צורת עריכת הסדר

א. עיקר מה שאמרו וְכָל הַמְרָבָה לְסִפּוּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם הָיָה זֶה מְשֻׁבָּח, אריכות הסיפור היא לאחר הסדר עד שתחטפנו שינה, וכפי שהביאו המעשה בַּרְבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻעַ וְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן עֲזַרְיָה וְרַבִּי עֲקִיבָא וְרַבִּי טַרְפוֹן שסיפרו עד זמן קריאת שמע של שחרית, [ובזמן שבית המקדש היה קיים שהקריבו קרבן פסח היה הסדר זמן מועט מאוד, ובפרט כשחל ערב פסח בשבת שהיו צריכים תחילה לצלות את הקרבן].

³⁷ ואם הנרות נמצאים במקום מגולה, צריך זהירות אם אין חשש דליקה בנרות שדולקים זמן רב, ובמקום חשש לא ישאיר אש דולקת בביתו.

ב. ובאמת המקיים הסדר כמו שהוא מסודר בהגדה כבר קיים רצון התורה במצוה זו, ויש להזהר שלא להאריך בדרושים בזמן אמירת ההגדה יותר מדאי, שלא יפסידו את העיקר על ידי האריכות, ויש לחוש שזה מכביד על התינוקות ורבים מהמסובים, ואין זה מוסיף בעיקר כונת המצוה, וכמה שקדו חז"ל למהר כדי שלא ישנו התינוקות ויקיימו כל המצוות בעירנות ובשמחה, וההשפעות של קיום המצוות המעשיות של הלילה מצה ומרור כורך ואפיקומן כדין, בעירנות ובשמחה, יש להם כח סגולי נפלא גבוה מעל גבוה להשפיע על רגש התועלת של זכירת הנס.

ג. וראוי לשתף התינוקות בדברים הפשוטים ולהמתיק להם הסיפור כל אחד לפי ענינו, ולחלק להם קליות ואגוזים לעוררם ולשמחם. ועיקר מה שרצו חז"ל זהו עצם התמונה של ליל הסדר בלי שום צורך בתוספות, אמנם ודאי שיש מקום להזכיר קצת דברים קלים ונחמדים לשומעם.

ליל הסדר

ההכנות לסדר

א. אין אנו נוהגין לעשות כלום בסדר הקערה, משום שלפי צורת אכילתנו אין לזה משמעות כל כך, [דכל הענין בסדר הקערה שיפגע במצוות כסדר, ולפי הסדר אצלנו המרור מונח סגור בכלי מיוחד וכן שאר הדברים אינם בכמות קטנה שיהיו מסודרים בקערה אחת, ובפרט כשהמסובין מרובים].

ב. כאשר הסדר נערך בצורה נכונה הוא מונע צער ומתח. ויש דברים שאפשר להיערך מראש כדי למנוע הפסד, למשל, הכנת המרור, להכין מראש כוסיות למדידת המרור, ולפני הסדר להכין לאלו שקשה להם כמויות של 40 סמ"ק, ואין צורך ללחוץ המרור מדאי [אך לא מדאי רפוי], ולסגור היטב (בנילון). - וכן כזית

של מצה כדאי להכין מראש שלשה כזיתים לכל אחד מן המסובין, על ידי שקילת הכזית מבעוד יום, [ומכניסים כל כזית בשקית ניילון שמתאימה בגודל שלא לרסקם יותר מזדי], - כדאי לחמם המצות מעט בתנור או במיקרוגל להוציא הלחות מהמצות, בפרט כאלו שנאפו הרבה לפני פסח, ולסוגרם בניילון ועל ידי זה יהיו פריכות ונוחות לאכילה מהירה, - וכן לברור המצות הדקות בפני עצמם למי שקשה לו הלעיסה מהר.

ג. הכנת המרור: עיין להלן במרור.

ד. הכנת החרוסת: מתפוחים ושקדים ואגוזים ויין מתוק או מיץ ענבים, [אפשר להוסיף סוכר אם צריך], ועושים אותו סמך קצת זכר לטיט.

ארבע כוסות באופן כללי

א. בעל הבית לא ימזוג בעצמו רק אחר ימזוג לו דרך חירות (רמ"א סי' תע"ג ס"א), אם אפשר לו. (מ"ב סק"ט), כמדומה שהמנהג שאחר ימזוג הוא רק לבעה"ב, שהוא העורך את הסדר.

ב. הרב זללה"ה היה נותן שליש מן הכוס יין שאינו מבושל, והשאר מיץ ענבים, ויש בזה ענין לכתחילה מצד שיין מבושל הוא בדיעבד, וכשנותן לכה"פ רבע מן הכוס יין גמור, אפשר להתייחס לכל השאר כמזיגה, ולא גרע מאילו היה מים, אבל רוב המסובין לפניו היו שותים מיץ ענבים בלבד.

ג. כעצה טובה מי שקשה לו לשתות הרבה יין יכול להוסיף שליש (ואולי יותר) מים לכוס ויקל על שתיית הכמות.

ד. שותים בהסבת שמאל. - רגילים לישוב על כסא עם משענת לגב ועוד כסא בצד עם כרית על המשענת³⁸, - ונזהרו שלא להפוך הכסא שיושב עליו ולשבת בלי משענת לגב, שאין זה דרך חירות.

³⁸ (ומקום זה מתאים לתינוק שאין צריך הסיבה).

קדש

א. רק בעל הסדר נוטל הכוס בידיו, וכל השאר רק ממלאים הכוסות לפניהם ואינם נוטלים הכוס בידיהם, ולבסוף שותים את הכוס שלפניהם.

ב. בכוס ראשון בעל הסדר מוציא את כולם בברכת הגפן, ובכוס שני ורביעי כל אחד מברך בעצמו, (מעיקר הדין אפשר שיכולין להוציא גם בכוסות אלו, אע"פ שהרביעי לאחר המזון). - ועיין להלן לענין כוס שלישי [ברכת המזון].

ג. בכוס ראשון כדאי לשתות כוס שלימה, שאז אין לחוש שמא יעבור שיעור עיכול עד הברכה אחרונה שבסוף אמירת ההגדה, וכן בכל הכוסות רביעית או רוב כוס, ולא סגי במלא לוגמיו כמו בקידוש בעלמא, שכאן יש דין בכוס. - ולכן מי שקשה לו היין או המיץ ענבים יבחר בכוס של 150 סמ"ק (ועדיף מעט יותר מפני שמצוי שנשפך), ויספיק לו לשתות 80 סמ"ק, ואם הכוס גדולה מזה צריך לשתות רובה, או רביעית.

ד. כמדומה שמנהג העולם שאין חוששין להזדרז שלא יעבור שיעור עיכול, שעיקר השיעור עיכול הוא תחילת רעבון מהשתיה או האכילה הראשונה, כשכבר אינו מרגיש את התועלת מהשתיה הראשונה, וכאן [בפרט כששותה כוס שלימה ויושב במקומו] בדרך כלל עדיין תועלת הכוס הראשון קיימת במדה מסויימת בעת שבא לשתות כוס שני, - אבל הרב זללה"ה היה משתדל בזה לכתחילה.

ה. מי שצריך לצאת לאחר הקידוש מן החדר קודם אכילת המצה, בשעת הדחק מקילין לסמוך אם שתה רביעית שלימה מן הקידוש. (והמטפלות בתינוקות יסדרו הכל באופן שלא יהיה צורך להתרחק ממקום שרואין הסדר).

ו. קודם הקידוש יש מקום להזכיר לכוין בשהחיינו על כל מצוות היום, [אף שיש מקום לדון על עניית הנשים אמן של שהחיינו בשעת הקידוש כיון שכבר בירכו בהדלקת נרות, מכל מקום בליל הסדר שיש מצוות היום שפיר דמי].

כרפס

א. בכרפס מכריזין לכוין לפטור את ברכת בורא פרי האדמה של המרור, ואם לא כיוון אינו חוזר ומברך על המרור.

ב. יש לאכול כזית מהכרפס, - כדעת הגר"א, ואמר מרן החזו"א שכן משמע בגמ', (שמעתי פ"א מהרב זללה"ה שנשאל במי שמאריך אחר כך בהגדה יותר משיעור עיכול האם גם כן יאכל כזית שמפסיד ברכה אחרונה, ואמר שמסתבר שכן).

ג. מי שרוצה להדר די שישער שלא יעברו 72 דקות מהכרפס עד כוס שני, וכן נהג הרב זללה"ה.

ד. בפשוטו העיקר דכרפס אין צריך הסיבה, אבל טוב להסב דלא גרע מכל הסעודה שיש ענין לכתחילה להסב, ועוד שיש אומרים שצריך להסב.

יחזי

א. יש להדר שישאר כזית לאפיקומן וכזית לאכילת מצה, ואם אין כזית במה שנשאר לברכה, יניח עוד חתיכת מצה בין השלימות קודם הברכה, בשם הרב זללה"ה.

ב. ההגבהה בהא לחמא עניא - בעל הסדר מגלה המצות [ולא דוקא לגמרי], ומגביה הקערה עם המצות ואומר הא לחמא עניא, ומגביהין רק בתחילת אמירת הא לחמא עניא.

מתי מבסין המצות

ג. משאירים המצות מגולות באמירת ההגדה, שדרשו לחם עוני לחם שעונים עליו דברים דהיינו אמירת ההגדה.

ד. מכסה את המצות, מגביה את הכוס וכן כל המסובין מגביהין הכוס ואומרים: וְהָיָא שְׁעָמְדָה לְאַבְוֵיתֵינוּ וְלָנוּ, עַד וְהִקְדֹּשׁ בְּרוּךְ הוּא מְצִילֵנוּ מִיָּדָם, ואז מניח הכוס ומגלה את המצות.

ה. מגביה את את המגש עם המצה ומראה למסובים ואומר: מִצָּה זו שְׁאָנוּ אוֹכְלִים על שוֹם מָה, ומניחה מיד קודם שיגמור הקטע.

ו. מגביה את המרור ומראה למסובים ואומר: מְרֹר זֶה שְׁאָנוּ אוֹכְלִים על שוֹם מָה ומניח מיד.

ז. לְפִיכָּךְ אֲנַחְנוּ חַיִּיבִים כּו' מכאן עד הסוף מכסה את המצות, ואחר כך מגביה כל אחד מן המסובין את כוסו ואומר: לְפִיכָּךְ אֲנַחְנוּ חַיִּיבִים עד וְנֹאמַר לְפָנָיו שִׁירָה חֲדָשָׁה הַלְלוּהָ וְאֵז מְנִיחַ אֶת הַכּוֹס, ויש מהדרין להגביהו בהלל, ולכן יחזיק הכוס בלי להגביה, הטור כתב שמנהג אשכנז להגביהו מלפיקך עד סוף בפה"ג, והריטב"א כתב שמגביהו מברכת אשר גאלנו, וראיתי את הרב זללה"ה שאינו מגביה הכוס אלא בלפיקך ובאשר גאלנו אבל מניח ידו על הכוס ותופסו מעט באמירת ההלל, בין בכוס שני בין בכוס רביעי, [וְנֹאמַר לְפָנָיו הַנוֹן בַּחוּלָם], - בברכת אשר גאלנו מגביהים כולם הכוס.

מגיד

א. אין בידינו במנהג חטיפת אפיקומן ממסורת כלל, אלא שאם זו דרך שלא ישנו התינוקות, זה דבר ראוי.

ב. התינוקות מתחת בר מצוה אומרים מה נשתנה בזה אחר זה לפי סדר מקטן לגדול, ונותנים להם אגוזים, וכיו"ב, (הרב זללה"ה בילדותו היה אומר מה נשתנה לפני מרן החזו"א זללה"ה, ופעם אחת השיב לו בצחות לאחר ששאל מה נשתנה, "לא קשיא מידי עבדים היינו כו").

ג. באמצע ההגדה אין להפסיק בדיבורים ואם מוכרח יצמצם בדיבורו, וזה לשון הרמב"ן במלחמות פרק ערבי פסחים על מה שאמרו בין הכוסות הללו אם רצה לשתות ישתה, וז"ל חס ושלום שלא התירו אלא בין כוס לכוס, אבל משמזגו לו כוס שני והתחיל במצותו לשאול עליו ולדרוש, אינו רשאי להפסיק בשתיה כו', וסיים שם "אפילו כשתמצא לומר שרשאי הוא לשתות בתוך ההגדה, בתוך ההלל אינו רשאי להפסיק כדאיתא בברכות", - ולשון זה משמע שאף בסתם דיבור אין

להפסיק בהגדה, ולאו דוקא בשתיה שהרי דימה זה לההיא דברכות, ומשמעות לשונו שאין חומר בשתיה יותר, ויש גם סברא דשתיה בלא ברכה קל מדיבור, מיהו אפשר שמותר לדבר כמה תיבות לצורך.

ד. נוהגים לזרוק מעט יין מן הכוס באצבע (הסמוכה לאגודל) כשאומר "דם ואש ותמרות עשן" וכן כשמזכיר את עשרת המכות, וכן בדצ"ך עד"ש באח"ב, ויש למלא הכוס לאחר מכן להשלים מה שנחסר כדי שיהא מלא בשעת ההלל והברכה. - היין ששפכו באצבע לצלחת שתחת הכוס, אין לשותו וצריך להשליכו, (ובחו"ל היו שומרים את היין של המכות ונותנים את זה אחר יום טוב לגוי לשתותם).

ה. הרב זללה"ה היה אומר לתת מצה לתינוקות שאינם בגיל חינוך לסיפור יציאת מצרים, מיד בתחילת הסדר, [כמדומה לאחר אמירת מה נשתנה³⁹], כי חינוך למצה הוא בקטן שיכול לאכול כזית, וזה מגיל קטן ביותר ואם ימתין עד זמן הסעודה אולי כבר יתעייפו ולא יאכלו.

הלל שבסוף המגיד

א. הלל של ליל הסדר הוא חיוב גמור כמבואר במשנה, ודעת הרבה גאונים וראשונים שמברכים גם בתחלתו לקרא את ההלל, ודינו כימים שגומרים בהם את ההלל, ודעת הרמב"ן שמברכין גם לפניו ודינו כהלל השלם, וזהו עיקר חיוב הלל דכתיב השיר יהיה לכם כליל התקדש חג, ומזה למדו להלל דיום טוב וחנוכה, ואמנם מספק ברכות אין אנו מברכין, אבל אסור להפסיק כלל.

ב. מדינא דגמרא דין הלל השלם כדין קריאת שמע וברכותיה שאסור להפסיק באמצע הפרק אלא מפני היראה ובין הפרקים מפני הכבוד, (ובימים שאין גומרים בהם את ההלל מותר להפסיק באמצע הפרק מפני הכבוד, אבל אסור להפסיק

³⁹ ויש שהעידו שהיו שנים שמיד כשחזר מבית הכנסת חילק להם, והכל לפי הענין, כמה זמן נמשכות ההכנות לסדר.

סתם, וכתב בביאור הלכה שאפילו מי שאינו מברך על ההלל בראש חודש אסור להפסיק באמצע קריאת ההלל, וכן משמע בראשונים, עיין חו"ב ברכות י"ד א').

ג. יש לזהר שלא להפסיק מתחילת הלל [ומסתברא שמלפיכך כו' חשיב תחילת ההלל], עד לאחר הברכה גאל ישראל, וברכת היין, וכן בהלל שלאחר הסעודה מתחילת לא לנו וגו' עד סוף הברכה, מהולל בתשבחות, וברכת היין, ואסור להפסיק בדיבור אפילו תיבה אחת, ואף בשתיקה אין להפסיק הרבה.

ד. בברכת הגפן שבכוס שני כל אחד מהמסובין מברך לעצמו.

מצה

א. לפי שביום טוב צריך לחם משנה, דהיינו שתי מצות שלמות, אך ברכת אכילת מצה יש הידור בפרוסה, כלומר מצה שאינה שלמה, שהרי נקראת לחם עוני, ומה דרכו של עני בפרוסה, לכן מניחין הפרוסה בין שתי השלימות ולוקח שלשתן בידו.

ב. בשעת ברכת המוציא נוטל בידו ג' המצות, ובברכת על אכילת מצה מניח התחתונה ואוחז רק הפרוסה והשלימה העליונה, ובוצע ואוכל מעט מן העליונה משום לטעום מלחם משנה, ומחלק ממנה לכל המסובין לטעום מעט, והרב זללה"ה היה ממשיך ואוכל הפרוסה לכזית, ואם חסר לכזית משלים עוד מן העליונה, [ועיין מה שכתבנו לעיל ביחץ], ואחר כך אוכל הכורך מן התחתונה [כך שיש לו בכל מקרה כזית מן הלחם משנה השלם]. - ויעויין בספר מו"ר זללה"ה שגם אם אוכל שני כזיתים, יכוין על אכילת מצה מיד בכזית ראשון, דאל"ה כבר יצא ידי חובתו בכזית הראשון בדיעבד בלי כונה, ולכן עדיף לאכול הראשון מהפרוסה.

ג. יכוין לקיים מצות אכילת מצה מן התורה, וכן יכוין לשם מצוה גם בשעת אכילת מצה שבכורך והאפיקומן, (בכורך למצוה דרבנן כהלל ובאפיקומן, יש ראשונים שזה עיקר הכזית שנאכל עם הפסח על השובע). - מכריזין לכולם לכוין ידי חובתו מצות מצה ולהזדרז באכילה.

ד. יזהר שלא ישהה בכדי אכילת פרס מתחלת הכנסת הכזית לפיו עד סוף אכילת הכזית, ועיין להלן ביאור הדברים.

ה. יזהר שלא להפסיק בדיבור שאינו מענין הסעודה משעה שנטל ידיו ועד שיגמור אכילת "כורך".

ו. כזית מצה יש עדיפות לאכול כרגיל מהר ולבלוע כל חתיכה שלעס מיד, ואף על פי שאין בה כזית, וישלים הכזית בכמה בליעות בזה אחר זה, [ולא למלאות הפה, ואחר כך לבלוע הכזית בבת אחת], וכן נהג הרב זללה"ה ובשם מרן החזו"א זללה"ה דס"ל שאין הידור לבלוע בבת אחת, ואם אוכלין ברציפות בריכוז המחשבה אין לחוש שעבר הזמן, ומצד שני אם ממתינ עד שילעס כזית שלם בפיו ואחר כך בולע מפסיד כמה דברים: א. שיש הפסק בין הברכה לקיום המצוה, שהמשהו הראשון אינו מצטרף עם הבליעה של הכזית בבת אחת, ב. שהאורים אינם מצטרפים לשיעור אלא כשאוכלם כרגיל, אבל אם מפסיק ולועס עד שיצטרף לכזית משתער הכזית כמו שהוא בזמן הבליעה, - ג. ועוד העירו שמקיים המצוה במצה לעוסה, שאם מכניס מצה כזו לפיו אין זה דרך כבוד, וה"נ בלועס בלבד דלא חשיב מעשה אכילה ואחר כך אוכל דבר לעוס.

ז. יש שהעיר שלהחמיר השיעור הגדול בכזית ושיעור שתי דקות בכדי אכילת פרס הם תרתי דסתרי, שרחוק לומר שאוכלין שיעור פרס ג' או ד' ביצים 300 סמ"ק ב 2 דקות, ואלו שאמרו שמדדו שהשיעור שתי דקות היינו לפי השיעור הקטן, מיהו החת"ס שיער 2 דקות לפי שתי מאות אמה ולא ממדידה, - ולמעשה משתדלים לאכול בשתי דקות את השיעור הגדול, ומכל מקום אין מדקדקין בדיעבד אם היה מעט יותר באופן שאכלו מהר, ובעלמא נוקטים דשיעור כדי אכילת פרס הוא 3-4 דקות לברכה אחרונה.

ח. שיעור כזית מצה הוא בנפח של 50 סמ"ק, ולא במשקל, ובמשקל אומרים שאם שוקל 27-30 גרם בערך⁴⁰, יש בזה 50 סמ"ק בנפח, ומשקל המצות תלוי גם כמה לחות יש במצות, ובמצות מחוממות אומרים שמספיק 27 גרם], - בכזית מצה דאורייתא מחמירים ל50 סמ"ק, וכן נוהגין בכל דיני כזית, אבל עיקר הדין דסגי בשליש ביצה דהיינו 33 סמ"ק ומעט יותר כי יש מקום להצריך מעט יותר

⁴⁰ וכזית דאורייתא לפעמים מכינים קצת יותר.

משליש ביצה. [ומי שקשה לו המהירות יקפיד לכל הפחות לאכול כ-40 סמ"ק בכדי אכילת פרס].

ט. המסובים לכו"ע אינם אוכלין שני כזיתים אלא טועמים משהו מלחם משנה ואוכלין כזית אחד, ואף הבוצע אין זה ברור לחייבו בכך, וכמדומה שמרן החזון איש אכל רק כזית אחד.

י. הרב זללה"ה היה נזהר שלא לשבור המצות לאחר ברכת על אכילת מצה, [וכן לאחר המוציא], עד שיגמרו השומעים לענות אמן, כדינא דגמרא שאין הבוצע רשאי לבצוע עד שיכלה אמן מפי רוב העונים.

מרור

א. בטיבול המרור חריין מרוסק מטבל מעט כל שהוא כדי שיגע מעט בחרוסת, שאין לנו דרך אחרת, כיון שהוא מרוסק ונדבק מיד בחרוסת ואינו חוזר לידו, ולפעמים היה הרב זללה"ה לוקח כף עם חרוסת כדי להגיע עמו סמוך למרור, (חרוסת שלנו עבה קצת, כדאיתא בגמ' צריך לסמוכיה זכר לטיט, ולכן קשה לשקע בו מרור מפורר, ובתו' כתבו דבירושלמי אמרו אית דעבדי זכר לדם, ועמא דבר לדללו בשעת האכילה ביין וחומץ, והובאו בפוסקים, ואצלנו לא נהגו כן).

ב. מרור וכורך מקפידין אף בנשים, ומי שקשה לו מאַורין כפי הצורך.

ג. מי שיש חשש שלא יאכל הכזית בכדי אכילת פרס שהוא כ-4 דקות כיון שמרור בזמן הזה דרבנן, עדיף שישמע הברכות מהמסדר או מאַחר, וכבר כתבנו העצה לאוורר היטב מקודם, ועיין בסמוך שיעור הכזית, - הרב זללה"ה היה מכריז שמוציא בברכת על אכילת מרור, מפני הנשים, אבל האנשים בירכו לעצמם.

ד'. בשנים אחרונות מגרדין מרור לפני הלילה⁴¹.

⁴¹ והנה הגר"א הנהיג לפר המרור בשובו מבית הכנסת בליל יו"ט כדי שלא תפוג חריפותו, ויש לשאול מה הענין להוסיף בחריפות כ"כ, הרי ודאי גם בחריפות מועטת יוצא ידי חובתו, וידוע שהאוכל המרור גם כשנטחן מוקדם מרגיש מספיק חריפות, ושמעתי מהרב זללה"ה שחששו שמא חלק מהגרגרים כבר פג

ה. בענין שיעור המרור, נהגו למדוד 50 סמ"ק, ולוקחים כוסית של 50 סמ"ק ונותנים שם המרור המפורר ודוחקין אותו מעט שיתמעכו האוירים הגדולים שאינם בכלל צורת האכילה, ואין דוחקים הרבה באופן שישארו קצת אוירים שהם מצטרפין לשיעור כמו שהנפח שבפת משלים לשיעור. (וכשמעביר מהכוסית לצלחת אם מתפזר הרבה שוב אין האוירים מצטרפים, לכן ישמור המרור באותה צפיפות כמו בכוסיות, או שיהדקנו בצלחת).

ו. אמר הרב זללה"ה שמרן החזו"א זללה"ה חילק מרור למסובין לפי שליש ביצה, שהוא כ- 33 סמ"ק, ונראה שמי שקשה לו יכול לכתחילה לצאת ידי חובתו בשליש ביצה ומעט יותר⁴².

ז. בלע מרור לא יצא, שצריך שיהא טעם מרור, אבל אין צריך ללעוס ככל אכילה, אלא סגי בלעיסה מועטת, רק שלא יהיה מצב של "בלע".

כורך

א. כורך צריך הסיבה, וצריך להטבילו בחרוסת, וצריך כזית מצה וכזית מרור, ואומר תחילה זכר למקדש כהלל כו', ויכול יותר להקל ב0 40 סמ"ק למרור.

טעמים לגמרי, ומה שמרגישים חריפות הוא מחלקים אחרים שלא פג חריפותן וכיון שלועס כולם יחד מרגיש חריפות, אבל מקצתם פג חריפותם, ונמצא שחסר לו בשיעור הכזית, (וי"א עוד שהחלק שאינו מר מבטל את החלק המר, כמו מצה דרשות לרבנן דהלל), ודעתו שכל שיש בו חריפות בדרגה כזו שא"א לאכול כל הכזית ביחד מפני חריפותו זהו ודאי שיעור שמספיק למצוה, ולהאמור נראה שלחלושים יכולין לאוורר המרור יותר, וימדוד להם כזית קודם הסדר ויניחנו בכלי סגור כגון צלוחית קטנה סגורה בניילון, ויפתחו הניילון בזמן כל אחד לפי ענינו וזה יתאורר מהר. [מיהו מסתברא שאצל הגר"א היה המרור בקערה מגולה מתחילת הסדר, ולכן חשש שתפוג חריפותו, מיהו גם האחרונים דיברו על החריפות עיין מכתב הגרע"א ובמ"ב].

ואמנם כהיום אמר הרב זללה"ה שמי שב"ב מרובים ויש לו כלי סגור היטב עדיף לפוררו קודם הלילה סמוך לכניסת יו"ט, שלא יצטרך לטחון בשינוי ביו"ט, וגם הטורח מרובה ומעכב הסדר, וכיון שהכמות מרובה יוכל לשמרו היטב.

⁴² ומספיק לזה 40 סמ"ק ע"פ משנ"ת במקו"א שיש להדר שכזית הוא מעט יותר משליש ביצה.

ב. היות ויש לדון מצד צירוף האוירים, שלא בכל מצב מצטרפים האוירים, על כן בכורך כדאי שלא לפזר יותר מדאי על המצות שלא יאבד האוירין, ואם רוצה לפזר ישער שיש כזית בלי אוירים, ויאכל הכל יחד בכא"פ כ-4 דקות.

ג. הכזית מרור שנותנין בכורך בין שתי המצות מתמעך היטב ולא נשאר אויר וצריך שיעור גדול יותר, ויכול להניח המרור על מצה אחת ולא בין שתי מצות, שלא ידחק האוירים שבמרור. וכן נהג הרב זללה"ה בשנים האחרונות.

שלחן עורך

אחרי הכורך מחלקים ביצים ומי מלח למסובין, פעם אחת שמעו שאומר לעצמו "זכר לחגיגה", [א"ה, הביצה המבושלת זכר לחגיגה, אבל מה שאוכלין הביצה עם מי מלח אין לו מקור אלא שיש נוהגים כן, יש מטבילין במי מלח, ויש שמערבין, ויש שאוכלין בלי מלח].

צפון - אפיקומן

א. אפיקומן נוהגין לחלק לכולם מעט כל שהוא מהצפון, והשאר משלימין לכזית מהמצה שלפניהם.

ב. וכן המסדר אם אין כזית מן המצה ששמר לאפיקומן (אחר שחילק משהו למסובין), משלים אכילת כזית עם מצות אחרות.

ג. נהגו לאכול רק כזית אחד באפיקומן.

ד. יש לזכור שאפיקומן צריך הסיבה, וצריך לאכלו קודם חצות.

ברך

א. שמענו מהרב זללה"ה דהמברך ביחיד אינו מחזיק הכוס המלא שלפניו בידו בברכת המזון, וכשיש זימון רק המזמן מחזיק הכוס בידו.

ב. נהגו בברכת המזון שכל אחד מברך לעצמו ברכת הגפן, גם כשיש זימון כיון שכוסו של כל אחד לפניו, וצ"ע בזה שהרי הם קשורים למזמן בכוס ומפני הזימון, ודמי לכוס של קידוש, ובזמן הגמ' שהי' מוציא כולם בברכת המזון ודאי שהיה מוציאם גם בברכת היין.

הלל

א. אומרים ההלל פרק פרק בסדר וניגוני בית הכנסת, וכן ב'הא-ל בתעצומות' מנגנים, ובעל הסדר הוא החזן.

ב. אם יש שלשה מסובין אומר הודו ויאמר נא והם אומרים אחריו הודו כמו בבית הכנסת, וכן באנא, ואשתו ובנו או בתו מצטרפין לשלשה.

ג. נוסח ההלל שגומר נשמת וגם ישתבח עד תיבת "ברוך", ואחר כך אומר יהללוך [בסוף ישתבח לאחר ט"ו שבחין קודם הברכה] וחותרם מלך מהולל בתשבחות כבכל הלל.

ד. חומר איסור ההפסקה באמצע הלל מתחלת לא לנו עד לאחר ברכת בורא פרי הגפן, נתבאר לעיל במגיד, ועמש"כ שם שטוב להחזיק ידו על הכוס בכל ההלל.

ה. לאחר כוס שלישית מוזגים כוסו של אליהו, [כולו יין, ולמחר שותין אותו בכוס של קידוש], פותחים את הדלת ואומרים 'ברוך הבא', ונוהגין להתרומם מעט [כעין שעושים 'הידור'], כמי שנכנס אדם גדול, ומיד אומרים שפוך חמתך וכו'.

ו. מהדרין לגמור כוס רביעי קודם חצות, ולכן אין להאריך מדאי בשלחן עורך.

אחר הסדר

א. לאחר הסדר פעם אמר הרב זללה"ה לקרא לפניו מדרשים על יציאת מצרים, דעד שתחטפנו שינה היינו לאחר גמר הסדר, וכן המעשה שבהגדה עד שבאו תלמידיהם וכו'.

ב. ואמר הרב זללה"ה דמסתבר שאם חטפתו שינה ונרדם ונתעורר, שוב אינו מחויב לספר, שהענין הוא שאין הולכין לישן אלא מספרים עד שנרדמים. (ואין הכונה שיהא אנוס עד שאינו יכול להעמיד את עצמו מלישון).

ג. באחד השנים יצא הרב זללה"ה מתוך התרגשות לאחר הסדר לחוץ לרקוד במעגל, ומאז הפך הדבר למנהג שיצאו כל השנים עם כולם לרחוב וגם השכנים מסביב השתתפו (באופן המותר משום יום טוב) לשמחת הגאולה בשירת לשנה הבאה בירושלים הבנויה, ועוד.

ד. דיני שמחת הרגל ושמחת בניו ובני ביתו ברגל, נתבארו בקונטרס זמן חירותינו חלק ראשון.

ניתן להשיג את הספר דברי חזק והדרכה וחבורות בנושאים שונים, בכתובות המופיעים בכריכה:

תפילה – כח התפילה, איך להתפלל, ועל מה להתפלל.

יְנֻקָּהּ וּמִצְוֹתָהּ – בעמלה של תורה.

לִישׁוּעָתָהּ קְוִינָה – להתאבל על החורבן, לחכות לישועה, ולהתפלל על הנאולה.

אהבה רבה – ביאור ברכת אהבה רבה, ובמעלת התפילה על הלימוד.

יתרון הקבץ – כח החכמה ניתן להפוך מצבים של עגמת נפש לאוצרות יקרים.

מקבלי אכבוד – התעוררות לשמירה על כבודם של דברים הטעונים נגידה – ליקוטי דינים.

בין שעה אחת פעמיים לשעתיים – בענין רציפות והתמדה.

בקש שלום – התבוננות כיצד ליותר קודם שיבא לידי נסיון.

ושבתם וראיתם – הערך העצום של התאמצות קלה נוספת.

זיווגו של אדם – ליקוט בענייני שידוכים.

תשובה – להיפטר מכל העונות ברנע אחד

דווקא דתלמודי חכמים – חי הדחק של בני התורה – גדול הזכות.

טוב להודות – הזכות והחובה לתודות להקב"ה.

בין אדם להבירו – עניני בין אדם לחברו

תורה תכלין – כח התורה למנוע את תחלואי הנפש.

אשרי הנבר – הפתילות על נסיונות החיים.

נדמה להן קהר – בדרכי העליה בתורה.

באורים בתפילות שמונה עשרה –

במאי זכרון – בתפקידן של בית יעקב, דברי זכרון.

שינוי המשניות – במעלת לימוד המשניות בעל פה.

לב לדעת – להרגיש בחוש מהו 'דע' של תורה.

ובחננוני נא – הזכות שבהפרשת תרומות ומעשרות – החיוב להפריש גם כשיש השגחה טובה

זמן שמקדתינו – מוכות, חלק ראשון חלק שני / **זמן חירותינו** – חלק ראשון ושני / **זמן מתן תורתינו** – מתן התורה בכל שנה מחדש *

השמונה בהג השבועות * מגילת רות / **ראש השנה ויום הכפורים** – ימי החנוכה – ניצול הימים לעסק התורה ולהתעלות/ משמעות הניסים לתקופתנו / **בין הזמנים**. התבוננות בקביעת ההתעלות בבין הזמנים / **דברי חזק והתעוררות** שנמסרו באלול

ליקוט בענייני הנד – ליקוט מתוך שיהת / **במחון בעת צרה** – דברי חזק ובסוהן ברופא כל בשר. / **מזמור שיר ליום השבת** – יסורי הצדקים ושלות הרשעים.

צדקו יחדיו / **אשר יאהב** / **במחון בעת צרה** – מצבים חלילה / **ושמחים ביסורים** – השקפת חזקת על חסידים / ועוד חבורות נוספות

